

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Güz 2022. Cilt 12 . Sayı 2

BiLsam

Birey ve Toplum

Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Individual & Society
Cilt/Volume: 12 Sayı/Number: 24 Yıl/Year: 2022
ISSN: 2146-4634 & E- ISSN 2148-2071

Sahibi / Owner
BİLSAM

Baş Editör / Editor in Chief
Gülşen SAYIN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Editörler / Editors
Çiğdem KIRANŞAN (Arş. Gör. İnönü Üniversitesi), Mehmet Barış YILMAZ (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi),
Zehra YILDIRIM (Muhammed V Üniversitesi), Nergis BİNGÖL (Dr., İnönü Üniversitesi), Abdullah GÖV (Dr., Arel Üniversitesi)
Azer Ebru MUTLU (Dr., İnönü Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörleri
Nergis BİNGÖL (Dr., İnönü Üniversitesi)

Teknik Editör
Hüseyin İŞLEK (Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi)

Yayın Kurulu/ Editorial Board
Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr.,
İnönü Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz
DEMİRHAN (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn-i Haldun Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr., Allame
Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk University),
Masood Nawaz KALYAR (Dr., GC University Faisalabad), Saed ENVARİ-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim
KAYADİBİ (Dr., International Islamic University Malaysia), Merziyye NECEFOVA (Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Danışma Kurulu / Advisory Board
Emin ÇELEBİ (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ARSLAN (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa ÇEVİK (Dr., Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi), Ebru Burcu YILMAZ (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan ERDEM (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Dr.,
İnönü Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa ÖZTÜRK (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi),
Yılmaz DEMİRHAN (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin BABACAN (Dr. İbn Haldun Üniversitesi), Mohsen HABİBİ (Dr.,
Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al SHALABİ (Dr., Hashemite- University-Zarqa), Ayman HAYAJNEH (Dr., Yarmouk
University), Masood Nawaz KALYAR (Dr., GC University Faisalabad), Saed ENVARİ-ALLAME (Dr., Tabatabai Üniversitesi),
Saim KAYADİBİ (Dr., International Islamic University Malaysia), Ahmet KARADAĞ (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan KAVRUK
(Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet ÖNAL (Dr., İnönü Üniversitesi), Hasan ÇİÇEK
(Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Fatma ZEREN (Dr., İnönü Üniversitesi), Neslihan DERİN (Dr., İnönü Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue
Faruk BAL (Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Fatih KARAMETE (Öğrt. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi),
Fuat AKSU (Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi), Güngör ŞAHİN (Doç. Dr., Milli Savunma Üniversitesi), Hacı Bayram
KAÇMAZOĞLU (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Lütfi ŞEYBAN (Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi)

Yazı İşleri Md.
Recep ÖREK

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım) yayımlanan uluslararası
katımlı, hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih, edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal
bilimlerin ilgili diğer alanlarında özgün çalışmaları yayımlamak ve bu alanlardaki disiplinler arası çalışmaları özel sayılarla
teşvik etmektir. Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın
hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne aittir.

Kapak & İç dizayn
Ahmet Yanar

Baskı

Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti.,
Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL Tel: (0212) 446 88 46, Matbaa Sertifika No: 12266

Dağıtım

Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluğu Konağı Malatya/Türkiye.
Mail: mu_arslan@hotmail.com, Tel: 00 90 422 323 69 80.
Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 865245 Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/birtop>
© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2022

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme Murat ŞENGÖZ	275	An Assessment On National Identity And National Consciousness Murat ŞENGÖZ
Osmanlı Endülüs İlişkileri ve Osmanlı Yardımlarının Gecikme Sebepleri Muhittin KAPANŞAHİN / Ömer Faruk AKSOY	297	Ottoman Andalusia Relations And The Reasons For Delay Of Ottoman Aid Muhittin KAPANŞAHİN / Ömer Faruk AKSOY
Doğu Akdeniz'in Jeoekonomik Önemi ve Türkiye Hasan Deniz DEMİRHAN	315	The Importance Of The Eastern Mediterranean In Terms Of Geoeconomics And Türkiye Hasan Deniz DEMİRHAN

Editör'den

Değerli Araştırmacılar,

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisinin 12. Cilt, 2. Sayısını siz kıymetli okuyucularımızla buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bilimsel bilginin önemli bir boyutu olan özgünlük bu sayıda eserlerin intihal raporları ile sağlanmaya çalışılmış ve yine bilimsel bilginin eleştirilerden geçirilerek hakemlik süreçlerinin titizlikle yürütülmesi hedeflenmiştir. Bu anlamda dergiye ulaşan bazı eserler belirlenen yeni kriterleri taşımadığı gerekçesi ile yayın kurulu kararı ile yazarlara iade edilmiştir.

Derginin bu sayısında az, ancak alana önemli katkılar sunacağına inandığımız üç eser ile yayına çıkmıştır. Öncelikle vakitlerini ayırarak eserlere katkı sunan kıymetli hakemlere, sonrasında gönüllü olarak başkalarının eserlerine hizmet eden kıymetli editör arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Dergimizin nitelikli nice yayınlarla ilim dünyasına katkı sunma temennisi ile...

Gülşen SAYIN
Yayın Editörü

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2022

Yıl 12, Sayı 2, ss.07-25.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1164021>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 18.08.2022

Kabul Tarihi: 05.12.2022

Journal of Individual & Society

December 2022

Year 12, Issue 2, pp.07-25.

Article Type: Research article

Submitted: 18.08.2022

Accepted: 05.12.2022

Atıf Bilgisi / Reference Information

ŞENGÖZ, Murat. "Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme/ An Assessment on National Identity and National Consciousness". Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi / Individual and Society Journal of Social Science, (Güz 2022-2)

ULUSAL KİMLİK VE ULUS BİLİNCİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON NATIONAL IDENTITY AND NATIONAL CONSCIOUSNESS

Murat ŞENGÖZ

Dr. Milli Savunma Bakanlığı,

murate sengoz74@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6597-0161

Öz

Ulusal kimlik ve ulus bilinci özünde sosyal olarak inşa edilmiş birer fenomendir. Ulus bilinci bir toplum tarafından paylaşılan bir ulusal kimlik duygusunu ifade eder, bu bakımdan bireyin kolektif farkındalık düzeyini gösterir. Paylaşılan inançlar, ortak değerler ve müşterek beklentiler ulus bilincinin gelişmesine katkı sağlayan sosyalizasyon araçlarıdır. Ulus bilinci halkların kontrol ve denetim altına alınmaları ile değil, bilakis, değerli birer varlık olarak yüceltilmeleri ile oluşur. Yalnızca belirli bir gruba ait olma bilinci, grup hakkında olumlu duygular uyandırır ve diğer grup üyeleri bazen kişisel olarak bilinmese bile, o grup adına hareket etme eğilimine

yor açar. Ulusal kimlik, bir kendi kendini kategorizasyon sürecidir. Bu süreç, hem kişinin ulusuyla özdeşleşme, hem de diğer uluslarla farklılaşmasını içerir. Bu çalışmada ulusal kimlik, ulus bilinci ve gelişimi, kültürel izomorfizm, müşterek ve kolektif ulus bilincinin tesisi üzerine özgür ve çoğulcu bir toplum paradigması bağlamında bir inceleme gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Kimlik, Ulusal Bilinç, Kolektif Bilinç, Çoğulcu Toplum.

Summary:

National identity and consciousness are essentially a socially constructed phenomenon. National consciousness expresses a sense of national identity shared by a society, in this respect it indicates the individual's level of collective awareness. Shared beliefs, common values and common expectations are socialization tools that contribute to the development of national consciousness. National consciousness is formed not by the control and supervision of peoples, but by their exaltation as valuable assets. Only the awareness of belonging to a particular group evokes positive feelings about the group and leads to a tendency to act on behalf of that group, even if other group members are sometimes not personally known. National identity is a process of self-categorization. This process includes both identification with one's nation and differentiation with other nations. In this study, an examination will be carried out on national identity, nation consciousness and development, cultural isomorphism, establishment of common and collective nation consciousness through a free and pluralistic society paradigm.

Key words: National Identity, National Consciousness, Collective Consciousness, Pluralist Society

1. GİRİŞ

Ulus; farklı dinsel, kültürel ve etnik yapılarıdaki bireylerin bir devletin vatandaşı olmak bağı ve bilinciyle aynı potada eritilmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır (Poggi, 2011). Bu bağlamda siyaset bilimi

Rupert Emerson (1960) ulusal kimliği “kendilerini tek bir ulus olarak gören, düşünen ve hisseden bir insan topluluğu” olarak tanımlamaktadır. Sosyal kimlik teorisi ise, bu ulusal kimlik tanımını benimsemekte ve ulusal kimlik kavramsallaştırılmasının hem kendi kendini sınıflandırmayı, hem de duygulanımı içerdiğini öne sürmektedir. Bu açıdan ulusal kimlik kategorik olarak, bir ulusla özdeşleşmeyi ve kendini bir ulusun vazgeçilmez bir mensubu olarak görmeyi ifade etmektedir. Ulus kimliğinin duygusallık veçhesi de, bireyin bu özdeşleşmeyle sahip olduğu bir aidiyet duygusunu ve duygusal bağlılığını ifade etmektedir (Tajfel & John, 2004, s. 276-293). Nitekim yalnızca belirli bir gruba ait olma bilinci, grup hakkında olumlu duygular uyandırmaktadır ve diğer grup üyeleri bazen kişisel olarak bilinmese bile, o grup adına hareket etme eğilimine yol açmaktadır. Bu bakımdan ulusal kimlik, bir kendi kendini kategorizasyon sürecidir. Bu yönüyle süreç, hem kişinin ulusuyla özdeşleşme hem de diğer uluslarla farklılaşmasını içermektedir. Çünkü ortak soy ve ortak kadere sahip olma gibi müşterek hasletler ve beklentiler üzerinden bireyler, bir ulusla özdeşleşip bir iç grup oluştururlar ve aynı zamanda farklı uluslarla özdeşleşen insanları dış grup olarak görürler (Smith, 1993, s. 8-15). Ulusal kimlik muhatapları üzerinde, bir ulusa mensubiyet üzerinden kolektif bir bilinç yaratır. Ulusal gururu sosyalleştirme ve ülkenin istisnai olma duygusu gibi ulusal kimliğin toplumsallaştırılması, etnik gruplar arasındaki uyuma katkıda bulunur (Hopkins, 2011, s. 183-186).

Ulusal kimlik, bir kişinin kimliği, bir devlete veya bir millete ait olma duygusudur. Farklı gelenekler, kültür ve dil tarafından temsil edildiği şekliyle bir bütün olarak bir “ulus” duygusudur (Tajfel & John, 2004, s. 276-293). Kolektif bir fenomen olarak ulusal kimlik, ulusal semboller, dil, ulusun tarihi, ulusal bilinç ve kültürel eserler gibi bireylerin günlük yaşamlarındaki “ortak noktalara” atıf yapar (Kelman, 1997, s. 171-173). Bireyin mensubu olduğu ulusal kimliğinden duyduğu memnuniyet ve gurur vatanseverlik olarak tarif edilir. Bununla beraber bireyin, ulusal kimliğine dair, diğer ulusları küçük ve aşağılık görme noktasında beslediği aşırı sadakat ve ulusal kimliğini yaşamında her şeyin önüne koyması ise şovenizm olarak tarif edilir (Tajfel & John, 2004, s. 276-293).

Ulusal kimlik bir bakıma sosyal olarak inşa edilmiş bir birliktelik fenomenidir. Ulus bilinci bir toplum tarafından paylaşılan bir ulusal kimlik duygusunu ifade eder, bu bakımdan bireyin kolektif farkındalık düzeyini gösterir. Paylaşılan inançlar, ortak değerler ve müşterek beklentiler ulus bilincinin gelişmesine katkı sağlayan sosyalizasyon araçlarıdır. Bir kişinin ulusal kimliği, doğrudan bireylerin günlük yaşamlarındaki “ortak noktalardan” gelen öğelerin varlığından kaynaklanır: ulusal semboller, dil, renkler, ulusun tarihi, kan bağları, kültür, müzik, mutfak ve benzeri gibi (McCrone & Bechhofer, 2015). Bu sebeple medeni olarak inkişaf etmiş toplumlarda farklı dünya görüşlerini dışlamadan ve küçümsemeden, toplumun bir arada yaşama arzusunu pekiştirecek, ortak yaşamın geliştirilmesini mümkün kılacak projeler geliştirilir. Nitekim ulus bilinci halkların kontrol ve denetim altına alınmaları ile değil, bilakis, değerli birer varlık olarak yüceltilmeleri ile oluşur. Bu anlamda bir toplumda eşitlik ve adaletin, hakça bir yaşamın tesisi için toplumun her kesiminin hem maddi hem teknik, hem de psiko-sosyal açıdan desteklenmesi için çaba sarf edilir.

1. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı, ulusal kimlik, ulus bilinci ve gelişimi, kültürel izomorfizm, müşterek ve kolektif ulus bilincinin tesisi üzerine özgür ve çoğulcu bir toplum paradigması bağlamında bir inceleme gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, doküman analizi ile toplanan ikincil veriler vasıtasıyla özgün bir değerlendirme, hermenötik bir yorum ve kritik yapılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu çalışma, nitel bir araştırmadır. Yapılan araştırmada kullanılan tüm doküman ve yayınlar, literatür tarama tekniği ile elde edilen veri ve kaynaklardır.

2. ULUSAL KİMLİK KAVRAMLAŞTIRILMASININ GELİŞİMİ

Ulusal kimliğin gelişmesi ve ortaya çıkması esasen modern dünyaya ait bir hadisedir. Ulusal kimlik bilinci Avrupa’da sömürgeleşme dönemi öncesinde veraset, vesayet ve mezhep savaşları ile birlikte büyük bedeller

ödenerek oluşmuştur (Wiggershaus, 1994). 1500'lü yıllarda Avrupa'da en az 1500 farklı bölgesel güç vardır. 1890'lara gelindiğinde, yani uzun soluklu kanlı savaşların arkasından bu rakam 30'lara inmiştir. Ancak 1890'lardan sonra kendisini Bavyalı değil de Alman; Gaskonyalı veya Provensalı değil de Fransız; Kastilyalı veya Katalan değil de İspanyol olarak görmeye başlayan toplumlar görülür. Misal henüz Fransız ihtilali zamanında, o zamanki Fransa coğrafyasında yaşayan halkın ancak yarısı evlerinde ve günlük yaşamlarında Fransızca konuşmaktadır (Censer & Lynn, 2001, s. 243). Yani, 19. yüzyılın son çeyreğinden önce Avrupa ülkelerinde bugünkü manada bir milliyet algısının ve kabulünün geliştiği söylenemez. Bu vakit öncesi toplumlar ve özelinde bireyler aslında kendilerini daha ziyade Protestan, Yahudi, Ortodoks, Katolik, Müslüman olarak tanımlamakta veya aidiyetlerini sadece coğrafi bir paradigmayla şuralı veya buralı bir ailenin mensubu olmak şeklinde tarif etmektedirler (Güvenç, 1974, s. 57).

Ulus bilinci İslam coğrafyasında ise Avrupa'dan çok daha sonra oluşmaya başlamıştır. Özellikle Ortadoğu, İslam coğrafyasındaki ülkelerin toplumları kendi aidiyetlerini halen ümmet veya kabile kavramları üzerinden konumlandırmaktadırlar ve bu sebeple umumiyetle bir millet olmanın gereği ortak bir şuur içinde bulunma duygu ve düşüncesinden uzaktırlar. Bu nedenle Müslüman toplumların mevcut sosyokültürel ve sosyoekonomik yapıları, kendilerinin istismarcı ve kötü niyetli liderleri veya kabile şefleri tarafından kolayca manipüle edilebilmelerine imkân vermektedir (Ashmore, 2001, s. 64).

Avrupa'da Fransız ihtilalinden sonra, bir ulusal öz bilinç oluşması nedeniyle, belirli ortak paydalar ve ideallerle bir araya gelen insanların öz yönetim talebinde bulunmaları tüm dünyada ulusal kimlik bilincinin oluşmasını tetiklemiştir. Ulusal kimlik bilinci etnik bir aidiyetten ziyade, memleket, vatan, kültür, kimlik birlikteliğini ifade etmektedir (Aron, 2005, s. 345). Öz yönetim ve öz ulusal bilinç kavramının sadece etnik birliktelik üzerinden açıklanabilmesi mümkün değildir (Bilgin, 1995b, s. 127). Amerika'da 1776 yılında, Bağımsızlık Bildirgesiyle İngiltere'ye karşı başkaldıran ve bağımsızlığını ilan eden 13 İngiliz Kolonisinin

ağırlıklı dili İngilizcedir ve etnik olarak ekseriyeti İngiliz'dir. Nitekim Orta ve Güney Amerika'da, İspanya'ya karşı gerçekleştirilen isyanlar da İspanyolca konuşan insanların, İspanya Monarşisi'ne karşı bir isyanıdır (West & Smith, 1997, s. 205-215). Bu ve benzeri tarihi örnekler, ulus ve ulusal kimlikler üzerine yapılan tartışmaların ele alınma biçimlerini yakından etkilemektedir. Ulusal kimlik üzerine yapılan tartışmaların temeli, ulus kavramının antropolojik olarak belirli özellikler taşıyan bir toplumu temsil ettiği varsayımıdır (Turner, 2004, s. 87). Oysaki ulus kavramının gerçekte temsil ettiği varsayılan toplumu gerçekten temsil ettiğinin kabulü bir soyut bir kavramlaştırmadan ibarettir. Yani ulus kavramı tarihsel açıdan kategorik olarak üretilmiş bir kavramdır. Esasen günümüzde anlaşıldığı şekliyle ulus kavramından çok önceleri toplumları sadece vatandaşlık, geniş aile, dindaşlık ve kültürel birliklilik olguları bir arada tutmaktadır. Bu bakımdan kolektif ulus kavramının çok sonraları esasen dil ile birlikte geliştiği ifade edilebilir (Censer & Lynn, 2001, s. 56).

Misal, Anastasia Karakasidou, hem Türk hem de Yunan atalara sahip olan Makedonyalı bir antropologdur. Anastasia Karakasidou Yunanistan Makedonları üzerine bir kitap kaleme alır. Anastasia Karakasidou'nun kitabındaki temel iddiası şudur, Osmanlı Devleti yönetimi idaresinde Makedonya'da Türkler, Sırlar, Bulgarlar, Makedonlar ve Yunanlılar yüzyıllar boyu birlikte barış ve huzur içinde yaşamışlardır. Ancak ne zaman ki, Yunanlılar dış politik telkin, destek ve etkilerle, Makedonya'nın büyük kısmını Büyük Yunanistan'ın bir parçası olarak görmeye başlarlar, bölgede birbiriyle çatışan manipülatif milliyetçi iddialar sahiplenilir ve bölge bilhassa Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşları süreci ile birlikte kan gölüne döner (Karakasidou, 2002, s. 42). Bu nedenle Anastasia Karakasidou'ya göre (2002, s. 42); Makedonya'nın Yunan olduğu iddiası türetilmiş, gerçekliğe dayanmayan suni bir icattır.

Nitekim nüfusunun yüzde seksen beşinin Müslümanlardan oluştuğu Kosova'nın, Sırp Lider Miloseviç tarafından Büyük Sırbistan'ın bir parçası olarak görülmesi de sonradan üretilmiş bir icattır. Esasen Büyük Sırbistan gibi, Büyük Almanya, Büyük Rusya, Büyük İsrail, Büyük

Kürdistan savları da özünde coğrafi ve sosyolojik gerçekliklerle ilgisi olmayan saldırgan ve revizyonist düşüncelerdir. Bu tür düşünceler temelinde, kimi radikal ve jakoben ulusalcıların zihin haritalarındaki, yaratılmış subjektif sahte gerçeklikler nispetinde bir bölgeye hâkim olma arzularını ifade eden zorlama tezlerdir.

Avrupa’da 1848 ile 1914 yılları arası “Halkların Baharı” olarak anılan, belli başlı büyük Avrupa devletlerinin birleşmelerini tamamladığı, dil ve din birliği konusunda köklü adımların atıldığı, şehir devletlerinin merkezi devletlerin hâkimiyetini kabul ettikleri bir dönemdir (Poggi, 2019). Bu dönemde diğer bazı küçük Avrupalı devletlerin yöneticilerinin ve halklarının ise olup bitenden ve gelişmelerden pek de haberdar olabildiği iddia edilemez. Nitekim bugünkü Slovenya, Slovakya, Hırvatistan ve Çekya coğrafyalarında yaşayan halkların, o dönem için millet olma olgusundan çok uzak oldukları ifade edilebilir (Giddens, 2008). Kaldı ki, ilk Çek Ulusal Örgütü 1846 yılında kurulur, Norveç’in Danimarka’dan farklı olduğuna dair ilk farkındalığın tecrübe edilmesi, daha doğrusu kayda düşmesi 1850’li yıllarda, ilk Ukraynaca gramer kitabının ortaya çıkışı 1819 yılında gerçekleşir. Daha çok yakın bir zaman öncesine kadar, Litvanya Polonya’nın ve Beyaz Rusya ise 1920’li yıllara kadar tamamıyla Rusya’nın bir parçası olarak görülmektedir (Canatan, 2009, s. 71).

Bu kapsamda İsviçre, ulus ve ulusal kimlik kavramlarının inşası konusunda önemli bir örnek olarak sayılabilir. İsviçre çok farklı uluslardan meydana gelen bir konfederasyon olarak 1291 yılında kurulur. Ne var ki bu Federasyon homojen bir ulusal birlik üzerine tesis edilmiş değildir. Esasında İsviçre Konfederasyonu bir coğrafi bölgede egemen güçlerin baskı ve sömürülerine karşı birleşmiş halkların bir birlikteliğidir. Bu sebeple İsviçre coğrafyasında yaşayan toplumlar yakın bir geçmişe kadar henüz bir ulus fikrine sahip değillerdir. Nitekim birçok bakımdan İsviçre Konfederasyonu, derebeylerin taleplerine karşı birleşen halklar tarafından oluşturulmuş bir öz savunma koalisyonudur. İsviçre halkları derebeylerinin dayattığı dini reddetmiş, ağır Katolik baskısı altında kalan bölgelerde Protestanlık, Protestanlığın güçlü olduğu bölgelerde ise bir tepki olarak Katoliklik inancını benimsemişlerdir. Ancak

bu farklılıklar kendi aralarında bir sorun teşkil etmemiştir. Bu nedenle İsviçre’de yaşayan Alman kökenli toplum Almanya’nın ekseriyetinin aksine Katolik, Fransız kökenli toplum ise Fransa’nın ekseriyetinin tersine Protestandır. Tarihsel olarak İsviçreliiler temelde paralı askerler ve başarılı çiftçilerdir. Günümüzde İsviçre, Birleşmiş Milletler tarafından siyasi ve askeri bakımdan tarafsız devlet statüsü kabul edilmiş bir ülkedir. İsviçre’de İngilizce, Fransızca ve Almanca resmi dillerdir. Bununla beraber günümüzde, bütün o farklı dillere ve dini mezheplere rağmen, ekonomik refah ve eşitlik tarihte hiç olmadığı kadar bir ulus bilinci ve ortak yaşam arzusu oluşturmuştur (Zimmer, 1998, s. 138). İsviçre örneği, günümüzde ortak geçmiş, paylaşılan kültür ve değerler ile ortak bir geleceği birlikte yaşama ideali için etnik birlikteliklerden ziyade, ortak faydalar ve değerler manzumesine sahip olabilmeyenin, müştereken emek vermenin ve birlikte ödenen bedellerin bir toplumu daha kuvvetli bir ulus haline getirebileceğinin bir temsili olarak görülebilir.

3. MÜŞTEREK ULUS BİLİNCİNİN TESİSİ VE MUHAFAZASI

Mensubu olunan yapı ile mensupları arasında değer, amaç ve ideal bağıntılarının varlığı ve iş birliği; elbette birlik ve beraberlik ruhunun temelini oluşturur. Nitekim, “toplum ile birey arasındaki ilişki, ortaklık duygusunu pekiştirecek psikolojik sözleşmenin içinde aranmalıdır” (Aslanoğlu, 1998, s. 91). Bir ulus inşası için, bireylerin ve toplumların kendi aidiyetleri ve kimlikleri hakkındaki algılarından daha fazla önceliklendirmeleri gereken husus, bir varlık olarak çevreleriyle kurdukları bağ olmalıdır (Zavalloni, 1984). Bir toplumun parçası olmak elbette önemlidir. Her toplum ve millet atalarıyla gurur duyar, mensubu olunan toplumun başarısı kendilerini gururlandırır. Ancak sağlıklı toplumlar önce kendileri ile sonra diğer toplumlar ve çevreleri ile barışık olan topluluklardır. Bunun için ise özünde duygusal enerji ve bencil olmayan bir şekilde alaka ve dikkatlerin dengeli bir biçimde merkez ve çevre ile ilişkilendirilmesi gerekir. İşte bu noktada, toplumun her bir ferдинin, toplumun diğer fert ve gruplarıyla, etnik, dini, mezhepsel veya ideolojik bir dışlanma duygusu içinde olmaksızın duygu, düşünce ve fayda birlikteliği kurabilmesi önemlidir.

Kaldı ki, ulus bilinci kategorik olarak toplumun tüm fertlerini aynı düzlemde biçimlendirmeye çalışan bir normlar bütünü değildir. Bilakis ulus kavramı bir yönüyle, birbirlerinden farklı tüm değerlerin izomorf olarak bir araya geldiği kültürel bir mozaiktir. Nitekim ulus bilinci ancak müşterek ve çoğulcu bir kültür üzerine inşa edilebilir. “Ulus bilinci içgüdüsel ve kalıtsal olmayıp bireyin doğduktan sonraki yaşantısında kazandığı alışkanlıklar, davranış ve tepki eğilimleri, toplumun kalanı ile arasında kurduğu bağ ve aidiyet hissi ile ilgilidir” (Habermas, 2008, s. 67). Bu yönüyle ulus bilinci homojen ve dışlayıcı değil, bilakis çoğulcu, kuşatıcı, kucaklayıcı ve birleştirici müşterek bir yaşam arzusuna sahip olma halini ifade eder. Bu kapsamda ulus bilinci, bir toplumun mensupları arasında oluşturulan ve paylaşılan keder, sevinç ve kader birliği algısı ile paylaşılan örf ve adetlerin nispetiyle ilişkilidir. (Erkal, 1982, s. 34). Kaldı ki bu noktada örfler ve adetler bir ulusun kökleriyle irtibatının da sembolüdürler (Bilgin, 1995a, s. 36). Nitekim örfler bir toplumun kökleriyle bağlarını korurken, adetler ise zamana uyumunu mümkün kılar. Netice itibarıyla bu düşünceden hareketle ancak birlikte yaşama idealinde ortak bir geleceği kurgulayan bir insanlar topluluğuna ulus denilebilir. Çünkü bireyleri ve toplumları bir şekle veya kalıba sokmayı istemek, bir yönüyle onları mevcudiyetleri üzerinden dışlamak, ötekileştirmek ve yabancılaştırmak demektir. Aksine bireyler özgürlüklerinin ve değerlerinin yüceltildiğini düşündüklerinde aidiyet duyguları artar ve kendilerini daha kolay bir biçimde bütünün bir parçası veya ulusun bir ferdi olarak görürler.

Bu kapsamda bir ulusun, üzerinde yaşadığı vatani için fedakârlık göstermiş gazi ve şehitlerine, bilim, felsefe, sanat ve devlet adamlarına gösterdiği saygı hem bir toplumu kenetler, bir arada tutar, hem de güven ve umut içinde geleceğe taşır. Bu noktada müşterek bir tarih anlayışı bir toplumu bir arada ve diri tutar, çünkü müşterek tarih bilinci bir ağacın kökleri gibidir, ne kadar derin olursa o kadar sağlam olur, kar, bora, fırtına tesir etmez, bilakis toplumu daha da güçlendirir. Bu yönüyle bir toplumun zenginliği yetiştirdiği, bilim, sanat ve devlet adamları ve kahramanlarının varlığı ve niteliğiyle ölçülür. Ancak geçmişle irtibatını koruyan toplumlar geleceğe daha güvenle bakabilirler. Nitekim

Mustafa Kemal Paşa bu bağlamda (Kolektif, 2019), “Milli benliğini bilmeyen milletler, başka milletlere yem olurlar” demek suretiyle bu hususa atıf yapmaktadır. Bir başka ifadeyle ulus kavramı; toplumların tarihsel süreç içinde edindikleri bilgi, inanç, sanat, töre, yasa, görenek ve diğer tüm yetenekler ile alışkanlıkların oluşturduğu karmaşık bir toplamın hasılasıdır (Tylor, 2016, s.91). Bu yönüyle ulus bilinci olgusu, toplumların sahip oldukları maddî ve manevî birikimlerinin neticesinde meydana gelen karmaşık bir bütündür ve yaşayan canlı bir organizmadır. Bu bakımdan tekemmül etmiş bir ulus bilinci, hem toplumların kökleleriyle muhafazasını temin ederek canlı kalmasına, hem de çağın gereklerine adapte olarak yeni filizler vermesini mümkün kılan, maddi ve manevi unsurları olan bir olgudur.

Bu noktada kolektif ulus bilincinin en önemli parametrelerinden bir tanesi sahip olunan kültürel dokudur. Kültür, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre (2018), bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir. Kültür, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür (Kutaniş, 2010, s. 68). Denilebilir ki, insan kültürü meydana getirir, fakat kültür de insanı ve insana ait olanları etkiler. Bu durum ise kültürleşme sayesinde gerçekleşir. Kültürün içe dönüşüm süreci de denilen kültürleşme, kişinin ve ait olduğu kümelerin kendi kültürünü oluşturan düşünce, eylem ve duygu biçimlerini özümsemesidir (Kutaniş, 2010, s. 68). Kültür; insanların bir arada ortaya çıkardığı fikir ve sanatların, inanç ve geleneklerin, düşünce kalıplarının yani düşünce nosyon ve davranışsal formasyonlarının topyekûn bir bütünü olarak tanımlanabilir ve bu yönüyle insana ait tüm yapıları etkiler ve belirler (Erkal, 1982, s. 56). “Kuşkusuz her birey farklı kültürel ve sosyal şartların ürünüdür. Her birey farklı kültürel değerler ve farklı duygusal ve kişisel özelliklere sahiptir. Yaş, ırk, cinsiyet, din, etnik köken, fizyolojik yetenekler, bireylerin yetiştirilme tarzları ve yetişme çevreleri insanların ruh dünyalarının biçimlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir” (Bilgin, 1995a, s. 89). Bu açıdan kültürel

doku yerleşik ulus bilincinin oluşumu, ikame ve idamesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Ne var ki günümüz dünyası ziyadesiyle, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkisiyle uluslar üzerinde her geçen zaman içinde daha da artan bir ölçekte etkisini çoğaltan bir küreselleşmenin tesiri altındadır. Bu bakımdan küreselleşme, kültürler arası etkileşimin her alanda kendisini daha fazla hissettirdiği ve toplumların göreceli olarak aynileştiği bir dünya düzenine atıf yapmaktadır (Eroğlu, 1982, s. 24). Bu bakımdan günümüzde, ulusal kimliklerin idamesi ve ulus bilincinin muhafazası noktasında, tüm dünyanın bir şekilde küreselleşmenin etkisi altında artan ölçekte geniş çaplı bir sosyalleşme ve izomorfizmin (benzeşim) süreci içinde olduğu ifade edilebilir (Aycan ve Kanungo, 2000, s. 38). Bu hususiyet kolektif ulus bilincinin muhafazası açısından da birtakım riskleri ve fırsatları da beraberinde getirmektedir. Çünkü küreselleşme özü itibariyle temel bir ikileme sahiptir. Nitekim küreselleşme bir taraftan kültürel farklılıkları vurgular ve öne çıkarırken, diğer taraftan da toplumları birbirine yakınlaştırmakta ve kültürel manada kaçınılmaz olarak bir izomorfizme neden olmaktadır (Gökbunar, 1999, s. 45).

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme, bir süreç olarak hâkim egemen kültürlerin kendi yaşam ve egemenlik alanlarını genişletme ve idame etme vasıtası olarak araçsallaştırılabilmektedir. Bu bağlamda halihazırda kendilerini merkez ülke olarak konumlandıran bir kısım ülkelerin, merkez olma statülerini araçsallaştırma bağlamında sadece kendi geçmişlerine ait kültürel, sanatsal ve bilimsel paradigma ve zenginliklerini sarsılmaz ve değişmez bir referans noktası olarak tesis etme çabaları da esasında bu noktada nesnel bir dünya uygarlığının tesisinin önünde psikolojik ve sosyopsikolojik bir engel oluşturmaktadır. Nitekim bu kapsamda günümüzde klasik müzikten bahis açılınca, sadece ve öncelikle batı medeniyetine ait çok iyi tanınan ve bilinen sayılı müzisyenlerin öncelikli olarak refere edilmesi ve aslında nedense geçen yıllar içinde de batılı bir paradigmayla ne merkezde, yani batıda, ne de periferde, atıf yapılan temel klasik eserlerin bestekarlarına nispeten aynıyla değer atfedilen çağdaş müzisyenlerin yetişmemiş olması iddiası, ancak böyle bir algı yönetiminin tezahürüdür. Çünkü eğer günümüzde de klasik

eser olarak atf yapılan o ölçek ve vasıfta müzik insanlarının yetişebildiği ve müzik eserlerinin bestelenebildiği kabulü, söz konusu batılı ülkelerin bu manada merkezi devlet olma algılarını yıkabilir ve merkezi pozisyonlarını yıkabilir. Bu bağlamda denilebilir ki, günümüzde toplumlar bilhassa küreselleşmenin, iletişim ve bilişim teknolojilerinin gelişmelerin artan etkisi ile esasında hangi kültürel çevrede yaşarlarsa yaşasınlar, kaçınılmaz olarak, ister özne, isterse de nesne olarak evrensel kültürel doku ile bir etkileşim halindedir ve bu surette mutlaka belli bir ölçüde kültürel bir izomorfizme maruz kalmaktadırlar ve yapısal olarak birbirlerine benzemektedirler (Freidman, 1995, s. 79). Bu noktada ise ancak ulus bilinci gelişmiş, kültürel ve sosyolojik zenginliklerinin farkında, kökleriyle irtibatı sağlam, modernite ile uyumlu toplumlar öz benliklerini muhafaza edebilir ve diri olarak kalabilirler. Bu nedenle ilkesel olarak tekemmül etmiş bir ulus bilinci, her şeyden evvel çoğulcu ve geniş katımlı, insanı ve insana ait değerlerin merkeze alındığı bir fikri anlayışı temsil ettiği müddetçe tutarlı ve kalıcı olabilir. Nitekim Ziya Gökalp'e göre (2003, s.60), uygarlık ancak aynı gelişmişlik seviyesindeki ulusların toplumsal hayatlarının ortak bir toplamıdır.

4. KOLEKTİF ULUS BİLİNCİ GELİŞMİŞ TOPLUMLARIN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİ

Ulus bilinci inkişaf etmiş toplumları diğer toplumlardan belirgin bir biçimde ayıran özelliklerin başında kolektif bilinç gelmektedir. Bu noktada tekemmül etmiş müşterek ulus bilincine sahip toplumların bireyleri duygularını toplumun diğer fertleriyle paylaşabilen bir kültür ve anlayışa sahiptirler. Nitekim bu kapsamda medeni toplumlarda bir gelenek (örf) olarak imece usulü yardımlaşma yaygındır. İmece usulü bir yardımlaşma modeli olarak bir ekip çalışmasını ifade etmektedir, yardımlaşma duygusunun paylaşımıdır. Yardımlaşma zorlukların müştereken üstesinden gelinmesini ifade etmektedir, çünkü müştereken sarf edilen her çaba bir sinerji yaratılmasına sebebiyet vermektedir (Geray, 1965). Bu yönüyle sarf edilen müşterek çaba hem bireyleri kaynaştırır hem de toplumsal mutabakata zemin hazırlar. Bu sebeple ulus bilinci

tekemmül emiş toplumları ekonomik krizler ve diğer zorluklar kolayca yıkamaz. Bilakis yardımlaşma duygusu ve gelişmiş empati seviyesi zorlukların aşılmasında bir kuvvet çarpanı veya dinamo etkisi sağlar. Tersine yaşanan zorluklar ancak ulus bilinci tekemmül etmiş toplumları daha fazla birleştirir. Birlikte yaşama kültürü dayanışma ve kolektif bilincin bir sonucudur. Bu kapsamda güçlü aile bağlarının mevcudiyeti, grup ruhu ve nizamlara bağlılık gibi hususlar prensipte tekemmül etmiş ulus bilincine sahip toplumların ulusal karakteridir. Nitekim ulus bilinci gelişmiş toplumlarda geleneksel aile yapıları, geniş bir akrabalık sistemine dayanmaktadır. Ailenin veya sülalenin en yaşlısı genellikle geniş aile grubunun da en fazla hürmet edilen kişisidir. Bu kişi çoğu kez büyükbabadır. Büyükbaba öldüğünde aile birliği büyük oğula miras kalır. Erkek evlat ailenin bir arada kalabilmesi için gösterdiği çaba nispetinde daima önemli bir figür olarak kabul edilir (Akarçay vd., 2019, s. 1-17).

Ulus bilinci gelişmiş toplumlarında kanun ve nizamlara bağlılık ve sadakat her şeyin önünde gelir. Nitekim kanun ve nizamlar üzerinden devletin bütünlüğüne bağlılığın esası geleneksel aile yapısından gelmektedir. Bu nedenle bilhassa Hristiyan, Musevi ve İslam ağırlıklı nüfusun yaşadığı medeni toplumlarında devlet başkanına itaat bilinçaltı bir müktesebat olarak, ulu'l-emre itaat inancıyla, Tanrıya itaate kadar uzanabilir (Turşak, 2022, s. 325-347). Bu tür toplumlarda aile ve devlet birleşmiş bir kuvvetler birliğini temsil eder. Devlet ve aile varsa yaşam vardır, aile ve devlet olmazsa yaşam sona erer. Bunun için, aile ve devletin bekası için gerekli fedakârlıklar gösterilmelidir. Bu nedenle tekemmül etmiş ulus bilincine sahip toplumlarda vergi kaçırmak en büyük ve yüz kızartıcı suçlardan biri sayılır. Aslında ulus bilinci gelişmiş toplumdaki aile ve devlet olgusunun homojenliği ve aidiyet algısı müteselsilen devam eder. Aileden başka iş yeri ve kuruma, memlekete, satın alınan binek aracının markasına, mezun olunan okula kadar sadakat gösterilir. Medeni toplumlarda ben duygusu yerine biz duygusu hâkimdir.

Ulus bilinci yerleşmiş toplumlarda kuramsal olarak meşveret yani istişare etmek, meseleleri danışma kuruluna havale etmek ve ortak akla müracaat etmek özünde benimsenmiş temel bir kültürel hususiyettir

(Arslan, 2014, s. 223-241). Pratikte meşveret, geleneksel olarak medeni insanların kendilerince değerli saydıkları kurumlara ve kurumların görüşlerine saygı ve itimat ile gerçekleşir. Nitekim medeni toplumların mensupları bu hususu, istişare ile yapılır, şeklinde açıklarlar ve bu sebeple her daim işi liyakat sahibi kimselere havale ederler. Bu bakımdan ulus bilinci yerleşik hale gelmiş toplumlardaki yüce devlet anlayışı, devleti temsilen seçilen ve atanan kimselerin, halkı temsilen bir yerlerde ve bir şekilde şüphesiz en mükemmel olanı yapma bilinciyle hareket ettikleri fikriyle birleşir (Arslan ve Eryücel, 2011, s. 1-20). Bu sebeple bu tür toplumlarda bir yerde bir aksaklık görülürse, aksaklığın sebebi olarak devlet aygıtı ve mekanizması görülmez, mutlaka tüm hata ve mesuliyet kişilere havale ve rücu ettirilir. Nitekim itimat, kontrole mâni değildir. Bunun için ulus bilinci tekemmül etmiş toplumlarda idareyi temsilen şahısların hatalarının örtbas ve rasyonelize edilebilmesi mümkün değildir. Bir başka ifadeyle kolektif ulusal bilincin gelişmiş olduğu toplumlarda grupların çıkarları ile bireylerin hakları dengelenir (Arkonaç, 2011, s. 103-113). Nitekim kolektif bilincin yerleşik hale geldiği toplumlarda disiplinin tek bir tanımı vardır, kanun ve nizamla koşulsuz bir itaat ve başkalarının haklarına saygı ve hürmet göstermek. Bu sebeple gerçek manada ulus bilincinin yerleşik hale geldiği toplumlarda hukuka itaat insan yaşamının en yüksek bir ideali olarak yüceltilir. Nitekim medeni toplumlardaki bu egemen felsefe, ülkede birlik ve beraberliğin sağlanması noktasında kilit bir değer ve öneme sahiptir. Böylesi toplumlarda, disiplin, kolektif bilinç, hukuka bağlılık, din, millî ruh ve hepsi birden medeni bir ulus fikrinin temel parametreleri olarak alkışlanır.

Oysaki kolektif ulus bilincin gelişmediği ve hakiki manada yerleşik hale gelemediği toplumlarda, bazen iyi niyetle yapılan kimi eleştiriler bile grubun çoğunluğunun aleyhine menfi sonuçlar doğurabileceği veya grubun bütünlüğünü bozabileceği endişesiyle şiddetli tepkilerle mukabele görebilir. Çünkü böylesi toplumlarda hakikatte gruplar nezdinde fikirler ve olgular değil, şahıslar yüceltilir ve işin nihayetinde kişilere sadakat, fikir ve inanç sistemlerine duyulan bağlılığın yerini alır. Çünkü fikir ve düşünceler soyut ve muğlaktır, ama şahıslar gerçektir. Böylesi toplumlarda kulüp başkanları kulüplerin, şahıslar kurumların,

Devlet Başkanının şahsı ise bütün bir toplumun önünde gelir ve tabi olarak çıkarları âlidir. Bu sebeple kolektif bilincin hakiki manada yerleşmediği toplumlarda bağlılık fikir ve düşünceye değildir, sadakat statü ve makama gösterilir. Nitekim böylesi toplumların insanları politika konuşmayı sever, ama politik tartışmaları fikirler, projeler, hak ve adalet üzerinden değil, liderlerinin meziyetleri, tarihi düşmanlıklar gibi afaki meseleler üzerinden yürütürler. Hakikatte kolektif bilincin yerleşmediği toplumların insanı için bir bütünün parçası olmak, güçlü ve güvende olmanın yegâne yoludur. Bu nedenle mensubu olduklarını varsaydıkları grubun bir parçası olarak, grupta kalabilmek adına fedakârlık göstermekten, fedailik yapmaktan imtina etmezler. Bu sebeple ahlâk sahibi olmazlar ama ahlâkçılardır, yani özünde ahlâki normlarla pek ilgilenmezler, ahlâki değerlerin kendini pek umursamaz ama ahlâk üzerine ahkâm kesmeyi ve böylece diğerlerini tahakküm altına almayı tercih ederler (Yetim, 2017, s. 10-23). Çünkü ahlâk anlayışı da nihayetinde zamana ve şartlara göre değişir. Nitekim onlar için önemli olan ahlâk kavramının lafzıdır, içeriği değil. Bu tür bir ahlâkçılığın özü zorba bir kolektivizmdir.

Bu tür bir kolektivizmin bir neticesi olarak toplumda veya toplumun bir kesiminde sorgulama kültürü ortadan kalkar. Bu anlayış bağlı olunan şeye körü körüne itaati pekiştirir. Öyle ki bu patolojik bağlılık, vatana, millete, anaya, babaya, ataya, hakka, hukuka, dinin kurallarına bağlılığın dahi önüne geçebilir. Bu paradigma hakiki manada kolektif ulus bilinci yerleşmemiş toplum mensuplarını binlerce kilometre ötede, başka memleketlerde bir yaşama devam etseler de belki zaman zaman şizofrenik ve patolojik bir biçimde sözde aidiyetleri nezdinde bağlılıklarını devam ettirebilir. Bu hususiyet bir taraftan özel bir grup olarak dayanışma ve bir arada olma bilincini kuvvetlendirirken, diğer taraftan paradoksal olarak kolektif ulus bilincinin gelişmesine, toplumda çoğulcu demokratik kültürün yerleşmesinin ve demokratik aygıtların işlerlik kazanmasının önünde önemli bir engel teşkil edebilir.

5. SONUÇ

Ulus bilinci, özünde birlikte barış içinde yaşama kültürü üzerine bina edilmiş, bir toplumun kolektif şuuraltının ortaya çıkardığı semboller, metaforlar, arketipler ve arkaikler bütünüdür ve kesinlikle heterojen olduğu müddetçe daha fazla kuşatıcıdır. Bu yönüyle ulus bilincinin oluşmasında soy ağacı veya etnik homojenlikten ziyade, ulus bilinci sosyo-ekonomik ve kültürel saiklerle oluşur. Bu sebeple farklı kültürlerden birliktelikler zenginlik olarak görülür, bireylerin mensubu olmakla mutlu olacakları bir memlekete sahip olmaları öncelenir. Nitekim sadece soy mensubiyeti ve asaleti, kimseyi diğerlerinden üstün kılmaz. Etnik veya dini mensubiyeti ne olursa olsun temelde her insan özeldir ve değerlidir. Dolayısıyla ulus bilinci temelde, toplumların bir arada huzur içinde yaşama iradesi neticesinde oluşur.

Nitekim ulus bilinci gelişmiş toplumlarda refahla birlikte kültür ve aidiyet duygusu da merkezden perifere doğru genişletilir, kasaba ve şehirlerin meydanları öncelikle yörenin kendi insanlarına ait rölyef ve anıtlarıyla düzenlenir. Kuşkusuz güçlü çevre, güçlü merkezin, yerel bilinç kolektif şuurun bir teminatıdır. Bir zincir en zayıf halkası kadar güçlüdür metaforunda olduğu gibi, evvela kültürel, sosyal ve ekonomik kalkınma birey merkezli olmak suretiyle, merkezin irade ve desteği ile çevreden başlar. Toplumun her bir ferdi, kendisini saklamadan ve gizlenmeden toplum içinde var olabilme ve kendisini ifade edebilme, isteklerini seslendirebilme hakkına sahiptir. Netice itibarıyla tekemmül etmiş bir ulus bilinci, bir toplumda şeffaf, eşitlikçi ve adil bir düzenin gelişmesinin ve yerleşik hale gelmesinin en önemli teminatlarından birisidir.

Sonuç olarak bir ulusu değerli kılan şey tek başına şan, şeref ve muazzam askeri zaferlerle dolu bir tarih, ve yüksek bir üretim ve endüstriyel teknoloji, harp kapasitesi veya sahip olunan doğal kaynaklar değildir. Toplumlara başarılı ve hatta faydalı ve teknolojik gelişimi dahi mümkün kılan temel özellik özünde sahip olunan toplumsal sinerji ve ahenk, sağduyu, erdem, dürüstlük, hoşgörü gibi toplum nezdinde yüceltilen bir takım müspet meziyetler nispetinde inşa edilmiş ve oluşturulmuş bir kolektif ulus kültürü ve tekemmül etmiş ulus bilinci neticesinde sahip olunan hâkim çoğulcu toplumsal paradigma ve diskurdur.

Kaynakça

- Akarçay U. D., Ayhan, D. & Akın, E. (2019). Sonradan Yetiştirilmesine Sahip Bireylerde Aile Bağları Üzerine Nitel Bir Çalışma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 11 (1), 1-17.
- Arkonaç, S. (2011). Kollektif Bilinç / Kollektif Temsiller: Wundt İle Durkheim. İstanbul University Journal of Sociology, 3 (21), 103-113.
- Aron, R. (2005). Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Kormaz Alemdar (Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslanel, M. N. ve Eryücel, E. (2011). Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 15 (2), 1-20.
- Ashmore, R.D.; Jussim, L. & Wilder, D. (2001). Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction. Oxford: Oxford University Press.
- Aslan, R. (2014). İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler. ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 223-241.
- Aslanoğlu, R. (1998). Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Bursa: Asa Yayınları.
- Avcı, C. (2003). Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı. Atatürk ve Atatürkçü Düşünce. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basım Evi.
- Aycan, Z. ve Kanungo, R., (2000). Toplumsal Kültürün Kurumsal Kültür ve İnsan Kaynakları Uygulamalarına Etkileri, Türkiye'de Yönetim, Liderlik ve İnsan Kaynakları Uygulamaları. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Bilgin, N. (1995a). Kollektif Kimlik. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (1995b). Sosyal Psikolojide Yöntem ve Araştırmalar. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Canatan, K. (2009). Avrupa Toplumlarında Çok Kültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (6), 71.

- Censer, J. & Lynn, H. (2001). *Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Emerson, R. (1960). *From Empire to Nation*. Boston, MA: Beacon Press.
- Erkal, M. (1982). *Sosyoloji (Toplum Bilim)*. Trabzon: K.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Eroğlu, F. (1982). Türk Kültüründe Motivasyon. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Araştırma Merkezi İşletme Dergisi*, 5 (3,4), 24.
- Freidman, T. (1999). *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. New York: Farrar, Straus, p.79.
- Geray, C. (1965). *Toplum Kalkınmasında Halk Katılışları, Destekli İmece ve emanet Usulü Uygulama*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 20 (02), .DOI: 10.1501/SBFder_0000000584
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, Cemal Güzel (Çev.). Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Gökalp, Z. (2003). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Gökbunar, R. ve Gülgün, A.Ü. (1999), *Yönetimde Dinazorlaşma Sendromu ve Kamu Yönetiminde Değişim*, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1), 45.
- Güvenç, B. (1974). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Habermas, J. (2008). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. Medeni Beyaztaş (Çev.). Frankfurt: Bakış Yayınları.
- Hopkins, N. (2001). *Commentary. National Identity: Pride and prejudice?. British Journal of Social Psychology*. 40 (2), 183–186.
- Karakasidou, A. (2002) *Cultural illegitimacy in Greece: The Slavo-Macedonian “non-minority”*, in: *Minorities in Greece: Aspects of Plural Society*. London: Hurst & Company.
- Kelman, Herbert (1997). *Nationalism, Patriotism and National Identity: Social-Psychological Dimensions*. Chicago: Nelson-Hall Publishers. pp. 171–173.

- Kolektif. (2019). Atatürk Sözleri. İstanbul: Diga Kitap.
- Kutaniş, R. Ö. (2010). Örgüt Kültürü Ders Notları. Sakarya: Sakarya Yayıncılık..
- McCrone, D. & Bechhofer, F. (2015). Markers and rules. Understanding National Identity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poggi, G. (2011). Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği, Aysun Babacan (Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Poggi, G. (2019). Modern Devletin Gelişimi, Şule Kut ve Binnaz Toprak (Çev.) Sosyolojik Bir Yaklaşım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Smith, A. (1993). National Identity. Nevada: University of Nevada Press.
- Tajfel, H. and John C. (2004). The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. London: Psychology Press.
- Turner, S. B. (2004). Klasik Sosyoloji, İdil Çetin (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turşak, M. (2022). Kur'an'da İtaat Kavramı ve Ulü'l-Emre İtaatın Mahiyeti [The Concept of Obey in the Qur'an and the Quality of Ulu'l-Emr]. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi. 8(1), 325-347.
- Tylor, S. E. B. (2016). Kültür Bilimi. ViraVerita E-Dergi, (4), 91-110.
- West, B. & Smith, P. (1997). Natural Disasters and National Identity: Time, Space, and Mythology. Journal of Sociology, 33 (2), 205–215.
- Wiggershaus, R. (1994). The Frankfurt School: Its History, Theories and Political Significance. Cambridge, Massachusetts: Mit Press.
- Yetim, F. (2017). Ahlakçılık Düşüncesi Bağlamında Nurettin Topçu'nun İslamcılık Eleştirisi. Tarih ve Gelecek Dergisi 3, 10-23.
- Zavalloni, M. C. L. (1984). Identite Sociale et Conscience: Introduction a l'Ego-Ecologie, Privat. Montreal: P.U.M.
- Zimmer, O. (1998). In Search of Natural Identity: Alpine Landscape and the Reconstruction of the Swiss Nation. Comparative Studies in Society and History, 40(4), 138.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2022

Yıl 12, Sayı 2, ss.27-44.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1167430>

Journal of Individual & Society

December 2022

Year 12, Issue 2, pp.27-44.

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 26.08.2022

Kabul Tarihi: 04.12.2022

Article Type: Research article

Submitted: 26.08.2022

Accepted: 04.12.2022

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aksoy, Ömer Faruk. "Osmanlı Endülüs İlişkileri ve Osmanlı Yardımlarının Gecikme Sebepleri / Ottoman Andalusia Relations And The Reasons For Delay of Ottoman Aid". Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi / Individual and Society Journal of Social Science, (Güz 2022-2)

OSMANLI ENDÜLÜS İLİŞKİLERİ VE OSMANLI YARDIMLARININ GECİKME SEBEPLERİ

OTTOMAN ANDALUSIA RELATIONS AND THE REASONS FOR DELAY OF OTTOMAN AID

Muhittin KAPANŞAHİN

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi,

kapansahin@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9582-1685

Ömer Faruk AKSOY

Yüksek lisans öğrencisi, Erciyes Üniversitesi,

aksoyomerfaruk42@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3180-5894

Öz

İlk olarak Emeviler zamanında ayak basılan İspanya topraklarındaki Müslüman hâkimiyeti, 1492'de bölgedeki son İslam devleti Beni Ahmer'in yıkılmasıyla son bulmuştur. Endülüs'ün yıkılma sürecinde, yaptığı fetihler ve elde ettiği başarılarla dünya gücüne dönüşen bir İslam devleti daha vardı: Osmanlılar. Gücünü her geçen gün arttıran

ve Endülüslülerle din kardeşi olan Osmanlıların, Endülüs'e yardım edip etmediği tartışma konusu olmuştur. İşte bu çalışmada Osmanlı'nın Endülüslü Müslümanlara yardım etmekte neden geciktiğinin ve neden yeterli desteği göstermediğinin sebepleri ele alınmıştır. Osmanlı'nın Endülüs'e yeterli yardımı yapamamasının önünde birçok etken bulunduğu söylenebilir. Endülüs'ün Osmanlı'yı yeterince tanınaması ve coğrafi uzaklık durumu, Osmanlı donanmasının yetersizliği, karadan müdahalenin mümkün olmaması ve Osmanlı'yı uzun yıllar meşgul eden Cem Sultan vak'ası sayılabilecek ilk etkenler arasındadır. Memlük Devletiyle ve Akdeniz'de Venedikliler ile yapılan savaşlar ve bu dönemde meydana gelen doğal afetlerin Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemesi de Endülüs'e yeterli yardımın yapılamamasının önündeki diğer etkenler olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Endülüs, II. Bayezid, İlişki, Akdeniz.

Abstract

The Muslim domination in Spain, which was first set foot in the time of the Umayyads, ended with the destruction of the last Islamic state in the region, Beni Ahmer, in 1492. During the collapse of Andalusia, there was another Islamic state that turned into a world power with its conquests and achievements: the Ottomans. It has been a matter of debate whether the Ottomans, who increased their power day by day and were religious brothers with the Andalusians, helped Andalusia. In this study, the reasons why the Ottomans delayed in helping the Andalusian Muslims and why they could not provide sufficient assistance were discussed. It can be said that there are many factors in front of the Ottoman's inability to provide sufficient aid to Andalusia. The fact that Andalusia did not know the Ottoman Empire enough and its geographical distance, the inadequacy of the Ottoman navy, the inability to intervene from the land, and the case of Cem Sultan, which occupied the Ottoman Empire for many years, are among the first factors that can be counted. It has been concluded that the wars with the Mamluk State and the Venetians

in the Mediterranean and the negative effects of the natural disasters that occurred in this period on the Ottoman Empire were other factors preventing the inability to provide sufficient aid to Andalusia.

Keywords: Ottoman, Andalusia, II. Bayezid, Relationship, Mediterranean.

GİRİŞ

Osmanlı ile Endülüs arasındaki ilk resmi ilişkinin XV. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleştiği bilinmektedir. Kurulan ilk irtibatın Endülüslülerin Osmanlı'dan yardım istemesi suretiyle gerçekleştiği konusunda neredeyse hiçbir tartışma bulunmamaktadır. Fakat Endülüslülerin yaşadığı baskı ve istilaların uzun süredir devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı ile kurulan irtibatın ve bu irtibat sonucunda yapılan yardımların geciktiği hususu zihinlerde oluşmaktadır. Bölgedeki son İslam devleti olan Beni Ahmer Devleti'nin yıkılması, ilk irtibatın ve ilk yardımın geciktiği fikrinin oluşmasında önemli bir etkidir. Elbette bu durumun meydana gelmesi tek bir nedenden kaynaklı olmayıp birçok olayın etkisiyle meydana gelmiştir. Bu konuya eğilmedeki asıl amaç zihinlerde beliren soru işaretlerine, çağın şartları çerçevesinde cevap bulmaya çalışmaktır. Bu anlamda mezkûr konunun çeşitli faktörlerine ve etken olması muhtemel durumlara değinilmeye çalışılacaktır. İlk irtibatın rötarlı olması, Osmanlı yardımının gecikmesi ve Osmanlı'nın Endülüs'e yeterli oranda destekte bulunamamasının sebebi olarak birçok görüş öne sürülmektedir. Osmanlı'nın hüküm sürdüğü toprakların Endülüs'e uzak olması, Osmanlı'nın Endülüs'e kara sınırının olmaması, Endülüs'ün kendisine yakın olan diğer devletlerden yardım istemesi, Osmanlı'nın gerekli müdahale için yeterli donanmasının olmaması, Osmanlı'nın Cem Sultan sorunu ile uğraşması, Memlük Devleti ile yaşanan anlaşmazlıklar ve savaşlar, Şah İsmail'in her geçen gün artan etkinliği ve nüfuzu gibi birçok unsur; Osmanlı ile Endülüs'ün arasındaki ilk irtibatın gecikmesi, Osmanlı'nın Endülüs'e destekte bulunmada gecikmesi ve Endülüs'e yeterli yardımın yapılamamasındaki etkenler olarak belirtilmektedir. Çalışmanın hazırlanmasında Endülüs ve Osmanlı siyasi tarihinden oldukça faydalanılmış fakat makale hacminin fazla

olmaması için siyasi tarihler ayrıca ele alınmamıştır. Elde edilen bütün bulguların kronolojik uygunluğuna dikkat edilmiştir. Osmanlı'nın Endülüs'e yardımının gecikmesiyle ilgili sebepler taranırken dönemin kaynaklarından ve yapılan araştırmalardan faydalanılmıştır.

1. Osmanlı'nın Endülüs'e Yardım Edememesinde Rol Oynayan Faktörler

1.1. Endülüs'ün Osmanlı'yı Yeterince Tanımaması ve Coğrafi Uzaklık

Endülüs Emevi Devleti yıkıldıktan (1031) sonra Endülüs'te uzun süreli ve güçlü siyasi bir birlik tesis edilemedi. İç sorunlar ve dış baskılar ile her geçen gün biraz daha güç kaybeden Endülüs Müslümanlarının zor durumlarında dış desteklere başvurdukları görülmektedir. Bu sürecin tarihi seyrine bakıldığında ilk yardım talebinin Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbitlar'dan istendiği görülmektedir (İbnü'l-Esîr, 1348b, s. 141; Özdemir, 2019, s. 188). İkinci yardım talebinin ise Murâbitları yıkarak yerine hâkimiyet tesis eden Muvahhidler'den istendiği görülmektedir (İbnü'l-Esîr, 1348a, s. 114; Hatib, 1956, ss. 370–371; Özdemir, 2019, ss. 218–219). Muvahhidler Devleti'nin zayıflamaya başlayıp yıkılmaya yüz tutmasıyla beraber Endülüs üzerindeki hamiliklerinin kalktığı ve Endülüslülerin İspanyol Krallıkların işgallerine karşı savunmasız kaldıkları görülmektedir. Endülüs tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Lütfi Şeyban, Endülüslülerin kendilerini koruyacak güce sahip olmadıklarından, bu güce sahip olsalar bile harekete geçme konusunda kabiliyetli olmamalarından ötürü sürekli yardım talebinde bulduklarını belirtmektedir (Şeyban, 2017, s. 170). 1238 yılında Belensiye (Valencia)'nin ele geçirilmesinden önce Doğu Cezayir ve İfrikiyye'de¹ hüküm süren Hafsiler'den² istedikleri destek, Endülüslülerin üçüncü yardım talebidir. Lakin Hafsiler, Endülüs'e yardım edecek yeterli gücünün olmaması sebebiyle bu talebe somut bir karşılık veremedi. Endülüslülerin yardım

1 Orta Çağ'da Araplar tarafından bugünün Tunus ve yöresine verdikleri ad. Detaylı bilgi için bkz. Özkuyumcu, 2000.

2 1228-1574 yılları arasında Cezayir'in doğusunda ve İfrikiyye'de hüküm sürmüş Berberi devlet. Detaylı bilgi için bkz. Razuk, 1997.

istediği dördüncü devlet 1196-1465 yılları arasında Mağrip bölgesinde hüküm süren Merînîler'dir.³ Merînîler güçlü olduğu zamanlarda İspanyol işgaline karşı Beni Ahmer Devleti'ne yardımcı olsa da gücünün zayıflaması sonucunda zamanla kendi hâkimiyetini korumaya çabaladı. Endülüs Müslümanlarının yardım istediği diğer bir devlet ise Memlükler'dir. Memlük tahtında oturan Sultan Çakmak Melik ez-Zahir (1438-1453)'in devletin içerisinde bulunduğu çetin durumdan dolayı gereken yardımı sağlayamadığı bilinmektedir (Şeyban, 2017, s. 171). Endülüslülerin XII. yüzyıldan XV. yüzyılın son çeyreğine kadar coğrafi olarak kendilerine yakın olan ve daha hızlı yardım edebileceklerine inandıkları o zamanın güçlü İslam devletlerinden destek çağırısında buldukları görülmektedir. Bundan dolayı ilk olarak Kuzey Afrika bölgesindeki devletlerden daha sonra ise Mısır bölgesindeki Memlükler'den yardım istedikleri anlaşılmaktadır. İşte bu durum Endülüslülerin Osmanlı Devleti ile irtibatının geciktiği düşüncesini destekleyen bir argümandır.

1300 yılında bir beylik olarak ortaya çıkan ve İstanbul'un fethi öncesinde uzak coğrafyalarda çok fazla tanınmayan Osmanlı Devleti'nin Endülüs ile resmi irtibatı XV. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın oluşturduğu ün ve güç daha çok İstanbul'un fethinden sonra kabul görmüştür. Bin yıldır hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu'nu yıkan Osmanlı Devleti genelde tüm dünyada özelde ise Avrupa'da kendinden söz ettirmiştir. Hatta Batı Hristiyan âlemi Osmanlılar'ın fetih politikasının genişlemesinden korkarak hemen bir Haçlı ordusu kurmaya çalışmış ama başarılı olamamıştır (Finkel, 2007, s. 52). Avrupa'da Hristiyan bölgesinin içerisinde hüküm süren Endülüs Müslümanları da Avrupalıları derinden etkileyen ve endişeye düşüren bu olayı duymuşlardır. Ciddi anlamda Osmanlı'yı ilk defa bu şekilde duyan Endülüslülerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin gecikmesi bahsedilen durumun bir sonucudur denilebilir. Özetle, Endülüs'ün Osmanlı Devleti'ni İstanbul'un fethinden önce tam olarak tanımaması ve coğrafi uzaklık (Akgündüz & Öztürk, 2000, s. 128) ilk ilişkilerin gecikmesinde ve gerekli yardımın yapılamamasında önemli etken olabilir.

3 Detaylı bilgi için bkz. Ceran, 2004.

1.2. Osmanlı Donanmasının Yetersizliği

Osmanlı ile Endülüs arasındaki ilk ilişkiler Endülüslülerin Osmanlı'dan yardım talebiyle gerçekleşmiştir. Peki, Osmanlı Endülüs'e neden daha erken ve daha büyük bir yardım yapmamıştır veya yapamamıştır? Bu sorunun cevabını verebilmek için araştırmacılar birçok gerekçe öne sürmüşlerdir. Araştırmacı ve tarihçilerden büyük bir kısmı, o dönemde Osmanlı donanmasının yetersiz olduğunu ifade ederek Endülüs'e yardımın geciktiğini ve büyük bir destekte bulunamadığını ifade etmektedir (Şeref, 1898, s. 136; Tekiner, 1911, s. 107; Uzunçarşılı, 1995, ss. 200–204).s

Osmanlı'nın ilk tersanesi, 1376 yılında (Emecen, 1996, s. 1) kesin olarak fethedilmesinden on dört yıl sonra 1390 yılında Gelibolu'da kurulmuştur. Böylece Osmanlı denizciliğinin temelleri burada atılmıştır (Bostan, s. 33). 1515 yılında Haliç'te yeni bir tersanenin kurulmasına kadar aktif bir şekilde kullanılan Gelibolu tersanesi, bu tarihten sonra daha pasif hale gelmiştir. Fatih döneminde donanmaya verilen önem artmıştır. Gelibolu'daki tersanenin güçlendirme ve geliştirme çalışmaları yapılmıştır. II. Bayezid döneminde de donanmanın güçlendirilmesine önem verilmiş ve Venedik ile yapılan savaşlar neticesinde elde edilen sonuçlara göre yeni gemiler ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemlerde Osmanlı donanması sayısal anlamda Akdeniz'in en kuvvetli donanmasına sahip olan Venedik Cumhuriyeti'nin donanmasından daha üstündü. Fakat Venedik denizcileri Osmanlı denizcilerinden donanma tecrübesi ve denizleri bilme açısından daha iyiydi (Uzunçarşılı, 1995, s. 202). Belirtildiği üzere özellikle Fatih ve Bayezid döneminde belli oranda bir gelişim ve sayısal artış meydana gelmişse de Akdeniz'de etkili kuvvetlerden olan Venediklilerden daha üstün bir konuma gelmeyi başaramamışlardır. Osmanlı ancak XV. asrın sonları ve XVI. asrın başlarında Venedikliler ile baş gelmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1995, s. 202). Osmanlı donanması için kırılma noktası Türk korsanlarından⁴ olan Kemal Reis'in 1494 yılında resmi olarak donanma bünyesinde Osmanlı Devleti hizmetine girmiş olmasıdır. Tecrübeli bir denizci olan Kemal Reis gemi inşası yapmak ve denizci yetiştirmekle denizlere hâkimiyet noktasında Osmanlı

4 Osmanlı'da korsanlık günümüzde zihinlerinde çağrıştığı gibi değildir. Detaylı bilgi için bkz. Bozkurt, 2002, s. 212.

donanmasına yeni bir çehre kazandırmıştır (Uzunçarşılı, 1995, s. 203). Fakat mevcut donanmanın henüz Akdeniz sularının sınırlarına gidecek seviyede olmaması ve Akdeniz sularında hâkim güç olarak karşılına çıkan Venediklilere mutlak manada galip gelememe durumu Osmanlı'nın Endülüs'e yeterli yardımı yapamaması hususundaki etkenlerden sayılmaktadır. Kemal Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine girmesinden sonra İspanya kıyılarına yardım için gönderilmesi Endülüs'ün çöküşünü engelleyememiştir. Çünkü Endülüs'teki son İslam devleti Beni Ahmer 1492 yılında düşmüş Kemal Reis ise 1494 yılında Osmanlı'nın hizmetine girmiştir (Chakib, 1989, s. 46; Özdemir, 1999, s. 286; Seyfi, 1908, s. 27; Turan, 2012, s. 196; Uzunçarşılı, 1995, s. 200).

1.3. Endülüs'e Karadan Ulaşmanın İmkânsızlığı

Deniz yoluyla geciken ve yeterli olarak yapılamayan yardımın, niçin karadan yapılamadığı ile ilgili soru akla gelmektedir. Bu konuda çalışma yapan tarihçiler, İspanya'ya gitmek için kullanılacak tek güzergâhın Mısır ve Kuzey Afrika olduğunu ve bu bölgelerin henüz Osmanlı hâkimiyetine girmediği için kara yolundan herhangi bir müdahalenin mümkün olmadığını belirtmiştir (Bilgin, 2009, s. 120; Özdemir, 2019, s. 307; Şükürov, 2009, s. 320; Turan, 2012, s. 199) ki biz de onlarla aynı kanaate sahibiz. Bilindiği üzere Mısır 1517 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından fethedilmiştir (Ali Efendi, 1997, s. 1174). Mısır'ın fethiyle Kuzey Afrika bölgesine giriş yapan Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda bu bölgenin büyük bir kısmını fethetmiştir (Ali Efendi, 1997, ss. 1175–1185). Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanlarına karadan herhangi bir yardım yapabilmesi için takip etmesi gereken güzergâh görüldüğü üzere XVI. yüzyılda fethedilmiştir. Bahsedilen güzergâh o dönemlerde henüz Osmanlı'nın hâkimiyetine geçmemiş olması karadan herhangi yardımın mümkün olmadığını göstermiştir.

ilişkiler çatışmadan uzak ve uzlaşmacı bir tavır ile halledilmiştir. İkinci dönem ise 1495-1512 yılları arasında olup Cem Sultan'ın vefatı sonrası fetih ve genişleme politikalarıyla hareket edilen bir dönemdir (Bostan, s. 111). Bu dönemde özellikle Akdeniz hâkimiyeti için mücadele verilmiştir. Cem Sultan'ın dış politikaya ilk etkisi, 1480 yılında ele geçirilen Otranto'nun 1481 yılında kaybedilmesi olmuştur. Cem Sultan'ın saltanatı elde etmek amacıyla Bursa'yı ele geçirmesinden sonra Otranto'ya gönderilen ordunun bir kısmının geri dönmesi akabinde, İtalyan güçleri Otranto'yu tekrar topraklarına katmıştır (Turan, 1992, s. 235). Konu üzerine çalışmaları bulunan Metin Ziya Köse, Otranto'nun Cem Sultan meselesi sebebiyle kaybedildiği görüşünün tam olarak doğruyu yansıtmadığını belirtmiştir. Köse, Otranto'nun fethiyle görevlendirilen Gedik Ahmed Paşa'nın Cem Sultan taraftarı olması ihtimalini düşünen II. Bayezid'in, Gedik Ahmed Paşa yerine Hadım Süleyman Paşa'yı göndermesi ve Arnavut asilerin çıkardıkları isyan sonucuyla Otranto'nun kaybedildiğini ifade etmiştir (Köse, 2019, s. 384). Köse'nin bahsetmiş olduğu husus muhtemel olmakla birlikte Cem Sultan'ın saltanat iddiası sebebiyle devlette meydana gelen olağanüstü durumun Otranto'nun kaybedilmesindeki etkisini göz ardı etmenin doğru olmayacağı kanaati araştırmamızda tercih edilen görüştür. Cem Sultan Anadolu'da II. Bayezid'e karşı aldığı yenilgilerden sonra Rodos Şövalyeleri'ne sığınmış ve Avrupa'ya geçmiştir (Haydar Bey, 1912, s. 7). Fransa'ya geçen Cem Sultan'ın Avrupalıların elinde olması II. Bayezid'in Akdeniz siyaseti hususunda elini kolunu bağlamıştır. Bu süreçte Avrupalı devletler ile ilk diplomatik ilişkiler kurulmuş ve ilişkiler daha barışçıl bir zeminde ilerlemiştir. Avrupalı devletlerin Cem'i Osmanlı'ya karşı koz olarak kullanmak niyetinde olduklarının farkına varan II. Bayezid'in, politik düzlemde daha dikkatli hareket ettiği görülmüştür (Şakiroğlu, 1993, s. 284). İşte tam bu olayların yaşandığı zamanda Endülüs Müslümanları II. Bayezid'den yardım istemiştir (1486-1487). Beni Ahmer lideri Ebu Abdullah'ın payitahta gönderdiği elçi, II. Bayezid'in huzuruna çıkıp Endülüs'ün içinde bulunduğu durumu anlatmak için yazılan feryadnameyi (Feryadnamenin Türkçe tercümesi için bkz. Karakoç, 1985, s. 85; Konrapa, 1964, s. 2; Feryadnamenin aslı için bkz. Makkari, 1939, s.

48) okumuştur. Yazılan bu kaside de Endülüs Müslümanlarının içerisinde bulunduğu zor durum anlatılarak Müslümanların hamisi Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunulmuştur (Konrapa, 1964, s. 19). Cem Sultan'ın Avrupa'da bulunduğu tarihe denk gelen bu yardım talebine II. Bayezid, tam zamanında ve yeterli oranda bir karşılık verememiştir. Bu durum, yukarıda zikredilen ve ileride zikredilecek olan diğer etkenler ile birlikte düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır. Bu sebeple mevzubahis süreçte Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanları ile olan ilişkilerini bu durum bağlamında değerlendirmek vuku bulan olay veya olguları daha sağlıklı bir şekilde anlamayı ve değerlendirmeyi sağlayacaktır (Arıkan, 1965, s. 32).

1.5. Osmanlı-Memlûklü Savaşı

Osmanlı Devleti'nin Endülüs'e yardımının gecikmesindeki bir diğer etken Memlûkler ile yaşanan sorunlar ve yapılan savaşlardır (Akgündüz & Öztürk, 2000, s. 128; Meyerson, 1986, s. 105). Osmanlı Devleti ile Memlûk ilişkileri XV. yüzyıla kadar dostluk düzleminde devam etmiştir. Bu iki devlet arasındaki ilişkilerin ilk olarak gerildiği mesele, Memlûkler'e bağlı olan Malatya valisinin isyan etmesi üzerine Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in Malatya'yı ele geçirmesi ve sonrasında Yıldırım Bayezid'in Malatya'yı Kadı Burhaneddin'den almış olmasıdır (Uzunçarşılı, 1995, s. 188). Çelebi Mehmed zamanında tekrar düzelen Osmanlı Memlûk ilişkileri II. Murad zamanında, Osmanlı'nın Karamanoğulları ile mücadele ederken Karamanoğulları'nın Memlûk himayesine geçip korunmasına karşılık Osmanlı'nın da Memlûkler ile mücadele eden Dulkadıroğulları'nı desteklemesi ile tekrardan gerilmiştir. II. Bayezid dönemine kadar iki Müslüman devlet arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir grafik sergilemiştir. II. Bayezid tahta çıktıktan sonra saltanatı ele geçirmek için harekete geçen Cem Sultan'ı, Memlûk hükümdarı Kayıtbay'ın (1416-1496) kabul ve himaye etmesi üzerine mevcut ilişkiler daha da gerilmiş ve süreç savaşa doğru evrilmiştir (İnalçık, 2011, s. 132). Bu olayların bir sonucu olarak 1485 yılında altı yıl sürecek olan Osmanlı Memlûk savaşı başlamıştır. Savaşın kesin bir kazananı

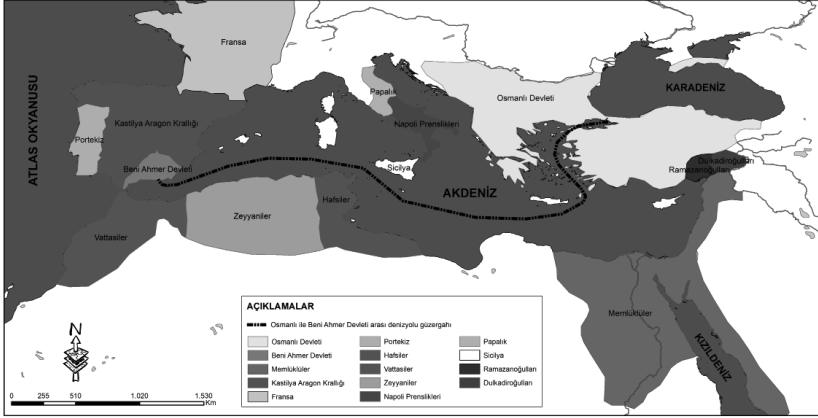
olmamakla beraber iki taraf da uzun süren bu savaştan dolayı yorgun düşmüştür. Bu savaş nihayet Tunus hükümdarının da aracı olmasıyla 1491 yılında, Yavuz Sultan Selim'in Memlüklü Devleti'ne son vermesine (1516) kadar sürecek olan bir barış ile sonuçlanmıştır (Jorga, 2005, ss. 563–565). Esasen içte ve dışta çeşitli sorunlar ile uğraşan Osmanlı Devleti bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Bu sürecin Osmanlılar ve Memlükler kadar Endülüs Müslümanlarına da olumsuz tesir ettiği görülmüştür. Çünkü Osmanlı ve Memlük Devleti'nden yardım isteyen Endülüslüler bu savaşın çıkmasıyla beklediği desteği görememiştir. Beklediği yardımı göremeyen Endülüslülerin, bölgelerindeki son İslam devleti Beni Ahmer yıkılmıştır. Geçirdiği zorlu süreçte diğer sorunlarla birlikte Memlük savaşı ile de gücünü harcayan Osmanlı Devleti, Endülüslülere yardım etmekte gecikmiştir. Çünkü Beni Ahmer Devleti yıkılmış ve Müslümanlara uygulanan asimilasyon politikası her geçen gün artarak devam etmiştir.

1.6. Osmanlı'nın Akdeniz Hâkimi Venedikliler İle Yaptığı Savaşlar

Endülüslülerin Osmanlı'dan yardım istediği dönemde, Osmanlı Devleti bir de Akdeniz'in hâkim güçlerinden olan Venedikliler ile mücadele etmekteydi. Akdeniz'de Venedik ile girilen bu uzun soluklu savaşların Osmanlı'nın Endülüs'e yardım sürecini etkilediği düşünülmektedir. Özellikle mücadele edilen alanın Endülüs bölgesini ve güzergâhını kapsayan Akdeniz'de olması, mücadele edilen tarafın da Akdeniz'deki hâkim güçler arasında yer alan Venedikliler ile olması da yapılan savaşların yardım sürecine ne kadar etki ettiğini göstermekte yeterli olacaktır. Osmanlı ile Venedik arasında patlak veren ilk savaş 1463 yılında gerçekleşti (Solakzade, 1879, s. 227). Osmanlı'nın İstanbul'un fethinden sonra Arnavutluk, Bosna, Mora ve diğer bazı Ege adalarını ele geçirmesiyle karşı karşıya gelinen Venedik ile on altı yıl sürecek bir savaş sürecine girildi (Uzunçarşılı, 1995, s. 111). Osmanlı Endülüs ilk irtibatını 1477 yılına dayandıranların (et-Temimi, 1976, s. 116; Finkel, 2007, s. 79; İltar, 1936, s. 52; Özdemir, 1999, s. 285) görüşü dikkate alınacak

olursa diğer etkenler ile beraber düşünüldüğünde Osmanlı'nın Venedik ile yaptığı savaşların Endülüs'e yapılmak istenen yardım sürecine tesirinin olumsuz olduğu düşünülmektedir. Çünkü Endülüs'e yapılması muhtemel bir yardım için takip edilecek güzergâh Akdeniz deniz yolunun kullanılmasını gerektirmekte olup Akdeniz'de Venedik ile girişilen savaşların büyük bir engel teşkil edeceği ortadadır. Zikredilen dönemde donanmanın henüz çok güçlü bir seviyede olmaması ve Osmanlı'nın henüz Akdeniz hâkimiyetini sağlamamış olması durumları da göz önünde bulundurulduğunda Venedik savaşlarının Endülüs'e yapılması muhtemel yardım yolundaki olumsuz etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Venedik ile on altı yıldır devam eden savaş 1479 yılında barışla sonuçlandırıldı. II. Bayezid döneminde Cem Sultan meselesinden dolayı Venedikliler ile yapılan anlaşma yenilendi (1482) (Emecen, 2015, s. 195; Turan, 1992, s. 235). Cem Sultan'ın Avrupa'da bulunmasından dolayı sürekli olarak tedirginlik içerisinde olan Osmanlı Devleti, uğraştığı sorunlara ek olarak yeni bir savaş ile zor duruma girmek istememesi sebebiyle yeni bir anlaşmaya vardı (Turan, 1992, s. 235). Lakin anlaşmaya göre Venedik'in Osmanlı'ya ödemesi gereken yıllık 10.000 dukayı ödememesiyle ilişkiler tekrar gerildi. Cem Sultan'ın 1495 yılında vefat etmesi sonrasında dış politikada eli rahatlayan II. Bayezid, Venedik'in ödemesi gereken miktarı ödememesinden dolayı 1496 yılında limanlarını Venedikli tüccarlara kapattı. İlişkilerin gerilmesi sonucunda dört yıl sürecek yeni bir savaş patlak verdi (1498) (Turan, 1992, s. 235). Başarılı saldırıları neticesinde İnebahtı, Mudon, Koron ve Navarin iki sene içerisinde Osmanlı'nın hâkimiyetine geçti. Büyük kayıplar yaşayan Venedikliler; Papa İngiltere, İspanya, Macaristan, Fransa ve Napoli'den destek talebinde bulundu. Papanın da desteğiyle yeni bir haçlı ordusu kurulması için harekete geçildi ve böylece Venedik savaşı Haçlı Savaşı'na dönüştü. Venedik güçleri İspanyol müttefikleri ile birlikte Ege ve Kefalonya adalarını ele geçirdi. Fransızların desteğiyle de Midilli adasını muhasara eden Venedik güçleri Osmanlı donanmasının buraya gelmesiyle muhasarayı kaldırmak ve geri çekilmek zorunda kaldı (Uzunçarşılı, 1995, ss. 220-221). Macaristan, Osmanlı ile arasında otuz yıllık bir anlaşma bulunmasına rağmen papanın çağrısı üzerine Venediklilere yardım etti.

Venedik savaşının Haçlı Seferi'ne dönmesinden sonra bir de olaya bir Balkan devleti olan Macaristan dâhil oldu. Papanın gayretlerine rağmen büyük bir Haçlı Seferi tertip edilemedi. Destek talebi üzerine sadece bazı devletler yardımda bulundu ve yapılan savaşlarda üstün gele-meyip kayıplar veren Venedikliler Osmanlı Devleti'nden barış talebinde bulundular. Yapılan savaşlarda üstün gelen Osmanlılar, doğu sınırında beliren Şii Şah İsmail tehlikesinden dolayı barışa taraf oldu ve 1502 yılında anlaşma imzalanarak sulh edildi (Uzunçarşılı, 1995, ss. 222–224). Cem Sultan vak'asından sonra Venedik ile savaşın başlaması, bu savaşta Avrupalı bazı devletlerin Venedik'e destek vermesi Osmanlı'yı beş yıl kadar meşgul eden bir sorun oldu. Mevzubahis dönemde Venedik savaşlarının Osmanlı siyasetini meşgul etmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nin gündem maddeleri arasında yer alan Endülüs'e yardım konusundan gerekli destek sağlanamadı. Hatta Beni Ahmer Devleti'nin yıkılmasından sonra 1505 yılında gönderildiği iddia edilen Kemal Reis kumandanlığındaki büyük donanmanın (Chakib, 1989, s. 46; Özdemir, 1999, s. 286; Şeyban, 2017, s. 244; Seyfi, 1908, s. 26; Uzunçarşılı, 1995, s. 200) daha erken hazırlanıp harekete geçmesinin önünde bir engel olduğu da söylenebilir. 1463-1479 ve 1498-1502 yılları arasında Venedik ile yapılan savaşların Osmanlı'nın Endülüs'e yardım etme sürecini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Venedik ile yapılan savaşların, Endülüs bölgesini kapsayan ve Endülüs'e gitmek için takip edilecek güzergâh olan Akdeniz'de cereyan etmesi Osmanlı'nın Endülüs'e yardım etmesinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. Özetle, bahsedilen savaşların Endülüs'e yardım sürecine olumsuz yönde tesir ettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Harita 2. II. Bayezid Dönemi Osmanlı Endülüs Denizyolu Güzergâhı Haritası

1.7. Doğal Afetler

Doğal afetler devletleri ve halkları olumsuz yönde etkilemiş ve çeşitli sorunlara sebep olmuştur. Bu afetlere maruz kalan devletler, içerisinde bulunmuş oldukları zor durumdan ötürü iç ve dış politikalarını da ona göre ayarlamak zorunda kalmıştır. Tarih boyunca sürekli olarak zuhur eden doğal afetler II. Bayezid zamanında da yaşanmıştır. Malumdur ki meydana gelen doğal afetlerden sonra devletler afetin bıraktığı yaraları sarmak ve hayatı tekrardan normale döndürmek için gayret etmiştir. Bu durum devletlerin hem iç hem de dış politikalarını etkileyen faktörlerden biri olmuştur. 1488-1489 yıllarında İstanbul'da meydana gelen depremler (Anonim, 1992, s. 123), 1489 yılında yıldırım düşmesi sonucu Edirne'de çıkan yangınlar (Anonim, 1992, s. 123), 1491 yılında Halep ve Şam'da başlayan veba salgınının Anadolu'da da yayılması ve otuz gün gibi kısa bir sürede elli bir bin insanın vebadan dolayı ölmesi üzerine II. Bayezid'in dört ay Edirne'de kalması, Anadolu'yu vuran veba salgınının üç yıl sürmesi (Ali Efendi, 1997, s. 868; Sadettin Efendi, 1979, ss. 275-276; Solakzade, 1879, s. 338), 1497 ve 1500 yılında aşırı yağışlar sonucu oluşan sel, (Solakzade, 1879, ss. 356-357) II. Bayezid döneminde meydana gelen doğal afetlerden bir kısmıdır. Görüldüğü üzere bu doğal afetler tam olarak Endülüs ile ilk irtibat kurulduğu ve yardımın

yapılacağı döneme denk gelmiştir. Bu durum Osmanlı'nın Endülüs'e daha büyük bir yardımın yapamamasının önündeki engeller arasında yer aldığı söylenebilir.

SONUÇ

Bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Endülüs ile Osmanlı'nın ilk irtibatının gecikmesinde ve Osmanlı'nın Endülüs'e yeterli yardımı yapamaması önünde birçok engel bulunduğu görülmektedir. Bu etkenler Osmanlı ve Endülüs'ün tarihi süreç içerisinde yaşadığı olay ve durumlardan oluşmaktadır. Endülüs bölgesinde hüküm süren Müslümanlar tarihi seyirleri içerisinde birçok devletten yardım istediler. Daha önce hiçbir resmi teması bulunmayan Endülüslülerin Osmanlı ile ilk irtibatlarının gecikmesi Osmanlı'nın İspanya'ya uzaklığı ve Osmanlı'yı İstanbul'un fethi öncesinde tam tanımıyor olmalarından kaynaklandığı gözden kaçmaması gereken bir durumdur. Çünkü Endülüslülerin istediği yardımlara bakıldığında daha yakın coğrafyadaki Müslüman devletleri tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın İstanbul'un fethi ile gücünü ve ününü duyurmasıyla Osmanlı'yı daha yakından tanıyan Endülüslüler daha öncesinde irtibata geçme gereksinimi hissetmediği incelenen kaynaklarca varılan sonuçlar arasında yer almaktadır. İlk Osmanlı Endülüs ilişkilerin gerçekleşmesiyle Endülüs'e yardım edilmesi düşünülmüş ama Osmanlı donanmasının yetersiz olması, karadan müdahalenin mümkün olmaması, Osmanlı'yı uzun yıllar meşgul eden Cem Sultan vak'ası, Memlük Devleti ile yapılan savaşlar, Akdeniz sularında Venedikliler ile yapılan savaşlar ve bu döneme denk gelen doğal afetlerin Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemesinden ötürü Endülüs'e yapılan yardım gecikmiş ve yeterli anlamda yardım yapılamamıştır. Elbette ki hiçbir olay başlı başına bu durumun meydana gelmesinde tek etken değildir. Fakat ortaya çıkan durum çağın şartları açısından değerlendirildiğinde bahsedilen olayların her birinin ayrı bir etkisi olduğu görülmektedir. Böylece aynı döneme denk gelen bu olaylar silsilesi bir bütün olarak incelendiğinde mevzubahis durumun oluşmasındaki sebeplerin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. & Öztürk, S. (2000). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: OSAY Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't- tarih-i künhü'l- ahbar I. cilt II. kısım*. (1997). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yayıncısı belirsiz, *Anonim tevarih-i al-i Osman -F. Giese neşri-* (1992) (N. Azamat (çev.)). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Arıkan, M. (1965). XIV-XVI. asırlarda Türk-İspanyol münasebetlerine toplu bir bakış. *AÜDTCF Dergisi*, 23(3-4): 239-256.
- Bilgin, F. (2009). Gırnata isyanı (1568-1570) çerçevesinde Osmanlı-Endülüs ilişkileri. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi, Ocak-haziran*: 117-140.
- Bostan, İ. (Tarihsiz). *Osmanlı denizcilik tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Bozkurt, N. (2002). Korsan. *DİA* (C. 26, ss. 210-212). Ankara: TDV Yayınları.
- Castañer, L. de C. (2005). Mamelucos, Otomanos y caída del reino de Granada. *En La Espana Medieval*, 28: 229-258.
- Ceran, İ. (2004). Meriniler. *DİA* (C. 29, ss. 192-199). Ankara: TDV Yayınları.
- Chakib, B. (1989). *Endülüste Son Müslüman Kalıntısı Moriskoların Cezayir'e Göçü Ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Emecen, F. M. (1996). Gelibolu. *DİA* (C. 14, ss. 1-6). İstanbul: TDV Yayınları.
- Emecen, F. M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş tarihi (1300-1600) (1. baskı)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbnü'l-Esir. el-Kâmil fi't-târîh IX. (1348a). Kahire.
- İbnü'l-Esir. el-Kâmil fi't-târîh VIII. (1348b). Kahire.

- et-Temîmî, A. (1976). Evvelu risale min ehali medineti'l Cezair ila's Sultan Selimi'l evvel sene 1519. *El-Mecellet't Tarihiyyeti'l Mağribiyye, Temmuz*: 116–120.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan imparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun öyküsü (1300-1923)* (Z. Kılıç (çev.); 3. baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- İbnu'l Hatîb, L. A'mâlû'l-a'lâm fi men büyi'a kable'l-ihtilâm min mülûki'l-İslâm. (1956). Beyrut.
- Haydar Bey. *Vakıat-ı Sultan Cem.* (1912). İstanbul: Matba-yı Halik Osmanlı Şirketi.
- İlter, A. S. (1936). *Şimali Afrika'da Türkler.* İstanbul: Vakit Gazete-Matbaa Kütüphanesi.
- İnalçık, H. (2011). *Devlet-i aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar - I klasik dönem (1302-1606) siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim* (49. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu tarihi cilt II* (K. Epçeli, Nilüfer; Beydilli (çev.); 1. baskı). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Karakoç, S. (1985). *İslam'ın şiir anıtlarından.* İstanbul: Diriliş.
- Konrapa, M. Z. (1964). Endülüs mersiyesi - nizami tercümesi ve Endülüs tarihine kısa bir bakış (M. Nizameddin, çev.). *Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, 2, 165–184.
- Köse, M. Z. (2019). Otranto seferi. *DİA* (3., C. 2, ss. 382–384). Ankara: TDV Yayınları.
- el-Makkari et-Tilimsani, Ş. A. M. (1939). *Ezharu'r-riyaz fi ahbari'l-Kadi 'İyaz cilt I* (M. vd. Es-Sekka (ed.)). Kahire: Matba'atu'l Lecneti't-Telif.
- Meyerson, M. D. (1986). The war against Islam and the Muslims at home: The Mudejar predicament in the kingdom of Valencia during the reign of Fernando "el católico". *Sharq Al-Andalus*, 66(3): 103–113.
- Özdemir, M. (1999). Osmanlı Endülüs Müslümanlarına yardım etmedi mi? *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(3–4): 283–296.

- Özdemir, M. (2019). *Endülüs Müslümanları (siyasi tarihi)* (5. baskı). Ankara: TDV Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2000). İfrîkiye. *DİA* (C. 21, ss. 515–516). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2010). Tanca. *DİA* (C. 39, ss. 560–562). İstanbul: TDV Yayınları.
- Razuk, M. (1997). Hafsîler. *DİA* (C. 15, ss. 125–128). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi. *Tacu't-tevarih cilt III* (İ. Parmaksızoğlu (çev.)). (1979). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şakiroğlu, M. H. (1993). Cem Sultan. *DİA* (C. 7, ss. 283–284). İstanbul: TDV Yayınları.
- Abdurrahman Şeref. *Tarih-i devlet-i Osmaniye* (2. baskı). (1898) İstanbul: Karabet Matbaası.
- Şeyban, L. (2017). *Mudejares & Sefarades Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya göçleri* (3. baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ali Rıza Seyfi. *Osmanlı meşahir bahriyuni: Kemal Reis ve Baba Oruc*. (1908). İstanbul: Sehai Matbaası.
- Mehmed Hemdemi Çelebi Solakzade. *Solakzade tarihi*. (1879). İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Şükürov, Q. (2009). Endülüs istidnamesi ve Kemal Reis'in İspanya seferi. *İSTEM*, 14(14): 311–334.
- Efdalettin Tekiner. (1911). Bir vesika-i müellim. *Tarih-i Encümen-i Osmani Mecmuası*, 4: 201–210.
- Turan, Ş. (1992). Bayezid II. *DİA* (C. 5, ss. 234–238). İstanbul: TDV Yayınları.
- Turan, T. (2012). Çatışmadan ateşkese Osmanlı - İspanyol ilişkileri (1301-1581). *History Studies International Journal Of History*, 4(3): 193–217.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı tarihi II* (7. baskı). Ankara: TTK Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı tarihi I* (7. baskı). Ankara: TTK Yayınevi.

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi

Aralık 2022

Yıl 12, Sayı 2, ss.45-70.

Journal of Individual & Society

December 2022

Year 12, Issue 2, pp.45-70.

DOI: <https://doi.org/10.20493/birtop.1168715>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliş Tarihi: 30.08.2022

Submitted: 30.08.2022

Kabul Tarihi: 17.11.2022

Accepted: 17.11.2022

Atf Bilgisi / Reference Information

DEMİRHAN, Hasan Deniz. "Doğu Akdeniz'in Jeoekonomik Önemi Ve Türkiye / The Importance of The Eastern Mediterranean In Terms of Geoeconomics and Türkiye". Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi / Individual and Society Journal of Social Science, (Güz 2022-2)

DOĞU AKDENİZ'İN JEOEKONOMİK ÖNEMİ VE TÜRKİYE

THE IMPORTANCE OF THE EASTERN MEDITERRANEAN IN TERMS OF GEOECONOMICS AND TURKIYE

Hasan Deniz DEMİRHAN

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi,

hasandenizdemirhan@gmail.com

ORCID: 0000 0001 7039 5982

Özet

Küreselleşme sürecinde ülkelerin ekonomik açıdan birbirine bağımlı hale gelmesi devletler arasında yaşanan güç mücadelesinde önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Jeoekonomi, bu dönüşümde devletlerin ticari bağlarına odaklanan ve bu bağ neticesinde edinilen ekonomik güç ilişkilerini açıklayan bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Doğal gaz ticareti günümüzde küresel güçler ile diğer devletler arasında ekonomik bağımlılığın yaşandığı ve dolayısıyla devletlerin güç ilişkilerinde belirleyici olan önemli bir alandır. Yeni

keşfedilen doğal gaz kaynakları sayesinde Doğu Akdeniz bölgesinin zaten önemli olan ekonomik değeri daha da artmıştır. Jeoekonomik perspektifle Doğu Akdeniz'deki doğal gaz kaynaklarının önemini konu alan bu çalışmada, bölgedeki doğal gaz kaynaklarının ticari ilişkilerdeki öneminin ortaya koyulması ve Türkiye açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yöntem olarak betimleyici araştırma tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, Doğu Akdeniz'in jeoekonomik önemine ilişkin iki bulguya yer verilmiştir. Birincisi, bölgede keşfedilen doğal gaz kaynaklarının küresel doğal gaz ticaretinde alternatif bir kaynak oluşturmuştur. İkincisi, bölge, Türkiye'nin enerji güvenliği, doğal gaz tedarikinde Rusya'ya olan bağımlılığın kırılması ve bölgesel güç ilişkilerinde söz sahibi olma stratejisi çerçevesinde jeoekonomik açıdan önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Jeoekonomi, Uluslararası Rekabet, Doğu Akdeniz, Türkiye.

Abstract

In the process of globalization, the economies of states have been connected to each other and this situation has revealed a new form in power relations. Geoeconomics is a concept that focuses on the economy in interstate power relations. Today, natural gas trade is an important area where economic dependence between global powers and other states is experienced and therefore determinant in power relations. Owing to the just discovered natural gas resources, the already important economic value of the Eastern Mediterranean region has increased even more. The subject of this study is the importance of natural gas resources in the Eastern Mediterranean region. The aim of the study is to reveal the importance of natural gas resources in commercial relations and to evaluate them in terms of Turkey. The descriptive method was used as the method of the study. As a result of the research, two findings related to the geoeconomic importance of the Eastern Mediterranean were included. First, the natural gas resources discovered in the region have created an alternative source in the global natural gas trade. Secondly, the

region has geoeconomic importance in terms of Turkey's energy security, breaking the dependency on Russia in natural gas supply and having a say in regional power relations.

Key Words: Geoeconomics, International Competition, Eastern Mediterranean, Türkiye.

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel rekabette ve uluslararası güç ilişkilerinde ekonominin belirleyici konuma gelmesi nedeniyle, dünyanın ekonomik açıdan değerli durumda olan birçok bölgesinde yeni rekabet alanları ortaya çıkmıştır. Devletlerin güç ilişkileri söz konusu olduğunda çok fazla etkenin yer aldığı bir rekabetten söz etmek mümkündür. Kimi devletler için ulusal kimi devletler için küresel stratejiler devletlerin rekabetinde belirleyici olabilmekte, coğrafi açıdan belirli bir bölgedeki sorunlar devletlerin stratejileri doğrultusunda küresel bir sorun haline gelebilmektedir. Jeopolitik anlamda tarihsel süreçte önemi koruyan Doğu Akdeniz, keşfedilen enerji kaynaklarının taşıdığı ekonomik potansiyel sebebiyle de birçok devletin ilgisini çekmiş; bu çerçevede küresel bir sorun haline gelmiştir (Ağır vd., 2021, s. 1998-1999).

Doğu Akdeniz'in küresel bir sorun haline gelmesinde kuşkusuz jeopolitik ve tarihsel stratejilerin etkisi olduğu gibi bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının keşfi de önemli bir yer tutmaktadır. Diğer taraftan, Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan ve bölgenin önemli bir aktörü olan Türkiye, bölgenin küresel sorun haline gelmesinden etkilenmiş ve bölgede rol alan diğer ülkelerin geliştirdiği politikalarla adeta dışlanmak istenmiştir (Kalaycı, 2021). Özellikle değerli hidrokarbon kaynaklarının keşfinden sonra yaşanan bu gelişmelerde Jeoekonomik perspektif etkili olduğu söylenebilir.

“Doğu Akdeniz’de keşfedilen doğal gaz kaynaklarının jeoekonomik açıdan önemi nedir?” sorusuna cevap aranacak olan bu çalışmada, bölgede keşfedilen doğal gaz rezervlerinin küresel ticaret açısından jeoekonomik öneminin ortaya koyulması ve Türkiye açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Doğu Akdeniz’de keşfedilen hidrokarbon

kaynakları petrol ve doğal gaz rezervlerinden oluşmaktadır. Ancak, gerek miktar gerekse ekonomik değer açısından doğal gaz rezervleri ağırlıkta olduğu için çalışma kapsamı doğal gaz kaynakları ile sınırlı tutulmuştur. Bu amaç ve kapsam çerçevesinde literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, ilk olarak Jeoekonomi kavramına getirilen tanımlar açıklanmış, ardından doğal gaz ticaretinin ekonomik ilişkilerdeki öneminin anlaşılması için küresel ticari verilerin güncel görünümü aktarılmıştır. Sonraki bölümlerde ise Doğu Akdeniz’de keşfedilen rezervlerin potansiyeli doğrultusunda devletler arasında yaşanan enerji rekabeti ele alınmış, son olarak Türkiye açısından Doğu Akdeniz’deki kaynakların jeoekonomik önemi değerlendirilmiştir. Çalışmada betimleyici araştırma tekniği kullanılmıştır.

1. Jeoekonomi Kavramı

Jeoekonomi, bir bölge veya ülkenin sahip olduğu coğrafi, ekonomik ve teknolojik unsurlarının uluslararası ilişkilerdeki stratejik kullanımı olarak ifade edilebilir (İnan, 2011, s. 87). 1990 yılında Luttwak tarafından literatüre kazandırılan Jeoekonomi kavramı, devletler arasındaki ilişkilerde ekonomik gücün ve ticari ilişkilerin belirleyici olduğu düşüncesinden hareket ederek devletlerin ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki ekonomik ilişkilerine odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle, devletlerin rekabet stratejisi jeopolitik yapıdan jeoekonomik yapıya doğru dönüşmeye başlamıştır. Bu çerçevede, Luttwak’a göre devletlerarası ilişkilerde askeri güce ve ilişkiye dayanan yöntemler yerini ticari ilişkilere bırakmış ve dünya politikası kavramı yerine dünya ticareti kavramı önem kazanmıştır (Luttwak, 1990, s. 17-18).

Kavramın ortaya çıktığı tarihten itibaren devletler arasındaki güç ilişkilerinde yaşanan dönüşüm Jeoekonomi kavramının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle tek kutuplu dünya düzeni ortaya çıkmış ve devletler küreselleşmeyle birlikte ekonomik ilişkileri başta olmak üzere her açıdan birbirine daha bağımlı hale gelmiştir. Ekonomik bağımlılığın artmasıyla oluşan yeni düzende askeri ittifakların yerini ekonomik işbirlikleri, bölgesel askeri hareketlilikler

yerine para birimleri üzerinden baskı uygulanması, silahlanma yerine enerji fiyatlarının artırılması gibi yeni yöntemler ön plana çıkmaya başlamıştır (Leonard, 2015, s. 4). Bu dönüşümde devletlerin ekonomik gelişim hedefleri etkili olduğu gibi güvenlik kaygıları da etkili olmuştur. Bu nedenle Jeoekonomiyle ilgili literatürde kavrama yönelik farklı yaklaşımlarla karşılaşılmaktadır.

O'Hara ve Heffernan (2006, s. 59-62)'in jeoekonomik yaklaşımı devletler için kritik öneme sahip olan doğal kaynakların elde edilmesi, denetlenmesi, güvence altına alınması ve kullanılması ile ilgilidir. Benzer şekilde, Conway (2000, s. 25) de Jeoekonomiyi ekonomik gelişme düzeyini sağlamak amacıyla doğal kaynakların ve insan gücünün etkin bir şekilde kullanımını olarak değerlendirmiş ve Jeoekonominin yeni bir bilim dalı olduğunu vurgulamıştır.

Søilen'e göre (2012, s. 8) Jeoekonomi, sürdürülebilir rekabeti sağlamak amacıyla kaynakların coğrafi, kültürel ve stratejik açıdan incelenmesi ve aynı zamanda jeopolitik mantığın küreselleşme çağındaki devamıdır. Jeopolitik ve jeoekonomi arasındaki devamlılığın temel unsuru ise devletlerin strateji belirlemelerinde askeri konuların yerini ekonominin almasıdır. Bu kapsamda yazar, Jeopolitikte kıta yaklaşımı olan Kara Hâkimiyet Teorisi (Heartland) ve deniz yaklaşımı olarak bilinen Kenar Kuşak Teorisi'nin (Rimland) yerine Nareland (Doğal Kaynak Toprakları) doktrinini koymaktadır. Nareland, kısaca ekonomik açıdan değerli doğal kaynakları içeren coğrafi bölgeleri ifade etmektedir. ABD'nin Orta Doğu'yu kontrol etmek için geliştirdiği stratejiler ve bölgede girdiği savaşlarla; Çin'in ise Afrika kıtasındaki tarımı destekleme ve petrol çıkarma faaliyetleriyle bölge ticaretinde etkili olması Nareland doktriniyle açıklanmaktadır (Søilen, 2012, s. 56-57). Dolayısıyla, Jeopolitik dönemde dünyanın belirli bir coğrafyası üzerinde söz sahibi olmak önemli iken, jeoekonomik yaklaşımda ekonomik açıdan potansiyeli olan doğal kaynaklara sahip herhangi bir coğrafi bölgede söz sahibi olmanın önemli olduğu söylenebilir.

Bunlara ek olarak, jeoekonomiye dair diğer yaklaşımlar devletlerin sınırları içerisindeki ulusal ekonomik güç ve güvenlik konularıyla

ilgilidir. Sa'îd Ali (2009, s. 153), Jeoekonomik dönemde ulusal güvenliğin bölgesel ve uluslararası pazarlara entegrasyonlar, ekonomik reformlar ve gelir kaynaklarının korunmasıyla sağlandığını belirtmiştir. Benzer şekilde Hsiung da Jeoekonomik dönemde ekonomik güvenliğe ilişkin kaygıların askeri güvenlik kaygılarına göre daha ağır bastığını belirtmiş, ekonomik güvenliğin sağlanmasını doğal kaynaklarda kendi kendine yeterli olmaya, piyasalardan bağımsız hareket edebilmeye ve halihazır-daki işgücünü kontrol edebilmeye dayandırmıştır (Hsiung, 2009, s. 127).

Jeoekonomiye yönelik tanım ve yaklaşımlarda devletlerin stratejik amaçlarla ekonomik güçlerini artırma eğilimleri öne çıkmaktadır. Ekonominin devletler arası ilişkilerdeki hiyerarşinin belirlenmesinde de belirleyici bir unsur olmasından dolayı (Kvinikadze, 2017, s. 3-4), devletlerin ekonomik güç yoluyla uluslararası alanda etkin bir aktör olmalarında jeoekonomik perspektifin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.

2. Enerji Kaynağı Olarak Doğal Gazın Ekonomik Önemi

Kıt kaynak olarak doğada bulunan fosil yakıtlardan elde edilen enerjiye ulaşmak ve bu enerjiyi kullanmak, devletlerin hem güçlü bir ekonomiye sahip olmaları hem de küresel ekonomik sistemde sürdürülebilir rekabette bulunmalarıyla doğrudan ilişkili hale gelmiştir (Akpınar ve Başbüyük, 2011, s. 133). Doğal gazı ekonomik açıdan değerli kılan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden ilki, doğal gazın enerji kullanımını konusundaki verimliliğidir (Avcı, 2009, s. 54). Nitekim doğal gaz, diğer fosil yakıtlar arasında tam yanma aşamasına ulaştığında maksimum enerji verimliliği sağlamaktadır ki bu da doğal gazı enerji piyasasında ham petrolden sonra ikinci sırada öneme sahip kılmaktadır. Enerji verimliliğinin yanında, doğal gazın alternatiflerine kıyasla düşük fiyatlı olması, işleme ve bakım maliyetlerinin uygun olması, çevre dostu olması ve taşıma sorununun olmaması doğal gazı değerli kılan diğer faktörler olarak gösterilmektedir (Bayraç, 2018, s. 15-16).

Ekonomik uygunluk ve kullanılabilirlik açısından birçok avantaja sahip olan doğal gaza yönelik talep yıllar içerisinde artmış ve doğal gaz küresel enerji ticaretinin kritik bir ürünü haline gelmiştir. Doğal gazın

ticaretinde rezerv, üretim ve tüketim miktarları belirleyici olmaktadır. Bu nedenle doğal gaz rezervlerinde, üretim kapasitelerinde ve tüketimde öne çıkan ülkelere ilişkin veriler, doğal gazın küresel ekonomik rekabetteki öneminin anlaşılması açısından ele alınacaktır.

Hidrokarbon kökenli bir yakıt türü olan doğal gaz, dünya üzerinde üretim ve tüketim açısından dengesiz bir dağılım göstermekle birlikte, bu dengesizliğin rezervlerin bulunduğu bölgelerde küresel güçlerin rekabet stratejisini doğrudan etkilediği ifade edilebilir.

Tablo 1. Doğal Gaz Rezervinin Dünya Üzerindeki Bölgesel Dağılımı (Trilyon m³)

Bölgeler	2000		2010		2020	
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%
Kuzey Amerika	7,3	5,4	10,5	5,83	15,2	8,1
Bağımsız Devletler Topl.	38,6	27,97	51,3	28,51	56,6	30,1
Orta ve Güney Amerika	6,8	4,92	8,1	4,5	7,9	4,2
Orta Doğu	58,3	42,24	77,8	43,24	75,8	40,3
Avrupa	5,4	3,91	4,7	2,61	3,2	1,7
Afrika	11,9	8,62	14,0	7,78	12,9	6,9
Asya - Pasifik	9,8	7,10	13,5	7,5	16,6	8,8
TOPLAM	138	100	179,9	100	188,1	100

Kaynak: BP, 2021.

Tablo 1'e göre, keşfi kanıtlanmış rezerv miktarı 2020 yılı sonunda 188,1 trilyon m³'e ulaşan doğal gaz rezervleri arasında en yüksek oran %40,3 ile Orta Doğu bölgesinde bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan devletleri temsil eden Bağımsız Devletler Topluluğu'nun rezerv oranı %30,1'dir. Rezerv oranlarında üçüncü sırada %8,8 ile Asya Pasifik, dördüncü sırada %8,1 oranla Kuzey Amerika bulunmaktadır. Tablo 1'de dikkat çeken detay Avrupa kıtasının doğal gaz rezervlerinin 20 yıllık süreçte kesintisiz olarak azalmasıdır. Bu durum Avrupa'daki devletleri doğal gaza erişim açısından dışarıya bağımlı kılmaktadır (European Commission, 2008, s. 12).

Tablo 2. Dünyada En Çok Doğal Gaz Rezervine Sahip Olan Ülkeler
(Trilyon m³)

Sıra	Ülke	2020 Rezervi	Pay (%)
1	Rusya	37,4	19,9
2	İran	32,1	17,1
3	Katar	24,7	13,1
4	Türkmenistan	13,6	7,2
5	ABD	12,6	6,7
6	Çin	8,4	4,5
7	Venezuela	6,3	3,3
8	Suudi Arabistan	6,0	3,2
9	Birleşik Arap Emirlikleri	5,9	3,2
10	Nijerya	5,5	2,9

Kaynak: BP, 2021.

BP'nin 2021 yılı verileri baz alınarak, Tablo 2'de, en çok doğal gaz rezervine sahip olan ilk 10 ülke sıralanmıştır. Buna göre, ülke bazında bakıldığında, 2020 yıl sonu itibarıyla, Rusya 37,4 trilyon m³ ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada bulunan İran'ın 32,1 trilyon m³, üçüncü sırada bulunan Katar'ın ise 24,7 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Dördüncü sırada yer alan Türkmenistan ise 13,6 trilyon m³ rezerve sahiptir. İlk dört sırayı paylaşan ülkelerin sahip oldukları toplam rezervlerin dünyaya göre oranı %50'yi aştığı görülmektedir. Dolayısıyla, söz konusu ülkelerin bulunduğu Avrasya ve Orta Doğu bölgelerini jeopolitik ve jeoekonomik açıdan oldukça önemli kılan bu durum, küresel güçlerin bölgedeki rekabet stratejilerini de doğrudan etkilemektedir (Akpınar ve Başbüyük, 2011, s. 124).

Tablo 3. Ülkelere Göre Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Miktarları

Sıra	ÜRETİM		TÜKETİM	
	Ülke	Miktar (milyar m ³)	Ülke	Miktar (milyar m ³)
1	ABD	914,6	ABD	832,0
2	Rusya	638,5	Rusya	411,4
3	İran	250,8	Çin	330,6
4	Çin	194,0	İran	233,1
5	Katar	171,3	Kanada	112,6
6	Kanada	165,2	Suudi Arabistan	112,1
7	Avustralya	142,5	Japonya	104,4
8	Suudi Arabistan	112,1	Almanya	86,5
9	Norveç	111,5	Meksika	86,3
10	Cezayir	81,5	Birleşik Krallık	72,5
11	Malezya	73,2	Birleşik Arap E.	69,6
12	Endonezya	63,2	İtalya	67,7
13	Türkmenistan	59,0	Hindistan	59,6
14	Mısır	58,5	Mısır	57,8
15	Birleşik Arap E.	55,4	Güney Kore	56,6
16	Nijerya	49,4	Tayland	46,9
17	Özbekistan	47,1	Türkiye	46,4
18	Birleşik Krallık	39,5	Arjantin	43,9
19	Arjantin	38,3	Cezayir	43,1
20	Umman	36,9	Özbekistan	43,0
21	Tayland	32,7	Endonezya	41,5
22	Kazakistan	31,7	Pakistan	41,2
23	Pakistan	30,6	Avustralya	40,9
24	Meksika	30,1	Fransa	40,7
25	Trinidad & Tobago	29,5	Malezya	38,2
#	Toplam	3456,9	Toplam	3118,7

Kaynak: BP, 2021.

Tablo 3'te verilen 2020 yılına ait doğal gaz üretim ve tüketim verileri ülke bazında incelendiğinde, Tablo 2'de yer alan, en çok doğal gaz rezervine sahip ülkelerin hem üretim hem de tüketim tablolarında yer

aldığı görülmektedir. Temel olarak, tüketim ve üretim tablolarında dikkat çeken üç önemli farklılıktan söz edilebilir. Birincisi, dünya genelinde en yüksek rezerv miktarı Rusya'da olmasına rağmen, dünya genelinde üretimde ABD'nin en yüksek miktara sahip olmasıdır. İkincisi, tüketim tablosunda, gerek rezerv gerekse üretim açısından oldukça sınırlı olan Japonya, Almanya, İtalya, Birleşik Krallık ve Meksika gibi gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerin doğal gaz tüketimleridir. Üçüncü farklılık ise, üretici ve tüketici olan ülkelerin miktarlarındaki değişimdir. Ülkeler, eğer ürettiklerinden daha az miktarda tüketime sahiplerse aradaki farkı çeşitli yöntemlerle depolamakta ya da ihraç etmektedirler. Tüketim miktarı, üretim miktarından daha az olan ülkeler ise aradaki miktarı doğal gaz ithal ederek karşılamaktadırlar.

Tablo 4. Ülkelerin Doğal Gaz İhracat ve İthalat Rakamları (Milyar m³)

Sıra	İHRACAT			İTHALAT		
	Ülke	Miktar	Pay (%)	Ülke	Miktar	Pay (%)
1	Rusya	238,1	19,14	Çin	139,1	11,18
2	ABD	137,5	11,05	Japonya	102,02	8,20
3	Katar	127,9	10,28	Almanya	102,01	8,20
4	Norveç	111,2	8,94	ABD	69,5	5,58
5	Avustralya	106,2	8,53	İtalya	62,9	5,05
6	Kanada	68,2	5,48	Meksika	56,8	4,56
7	Cezayir	41,1	3,30	Güney Kore	55,3	4,44
8	Malezya	32,8	2,63	Birleşik Krallık	48,3	3,88
9	Türkmenistan	31,6	2,54	Türkiye	46,6	3,74
10	Hollanda	28,1	2,25	Fransa	45,4	3,65
11	Endonezya	24,1	1,93	Hollanda	38,4	3,08
12	İran	16	1,28	Hindistan	35,8	2,87
13	Kazakistan	14	1,12	İspanya	33,2	2,66
14	Azerbaycan	13,6	1,09	Tayvan	24,7	1,98
15	Bolivya	11,4	0,91	Belçika	22,7	1,82

Kaynak: BP, 2021.

Doğal gazı ihraç ve ithal eden ülkelerin ticaret miktarları ve dünya ölçęindeki payları Tablo 4'te derlenmiştir. İthalat verileri incelendiğinde, dünyada en çok doğal gazdan elde edilen enerjiye ihtiyaç duyan ülkelerin hangileri olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 3'te verilen üretim ve tüketim verileriyle ithalat verileri birlikte değerlendirildiğinde gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerin birçoğunun doğal gaz ithalatında büyük paya sahip oldukları görülmektedir. İhracat verilerine bakıldığında ise, doğal gaz arzında en büyük payın %19,14 ile Rusya'ya ait olduğu görülmektedir. İkinci sırada %11,05 pay ile ABD, üçüncü sırada %10,28 oranla Katar, dördüncü sırada ise %8,94 ihracat payıyla Kuzey Avrupa ülkesi Norveç bulunmaktadır.

Rusya'nın sağladığı doğal gaz arzı büyük oranda Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelere gerçekleşmekte ve bu durum AB'nin Rus doğal gazına bağımlı olmasına yol açmaktadır (Eurostat, 2022). Rusya'nın zengin doğal kaynak potansiyelinin doğrudan etkili olduğu bu bağımlılığın başka bir boyutu da doğal gaz nakliyatının güvenliği ve sürdürülebilirliği açısından oldukça kritik olan boru hatlarıdır. Nitekim, Sovyetler Birliği (SSCB) döneminden bu yana Hazar bölgesi ve Orta Asya'daki doğal gaz kaynaklarının uluslararası piyasaya kazandırılmasını sağlayan boru hatlarının büyük çoğunluğu Rusya topraklarından geçmektedir (Bayraç, 2018, s. 27). Dolayısıyla, enerji ihtiyacı yüksek seviyedeki AB ülkelerine ulaşan boru hatlarını elinde bulunduran Rusya, eski SSCB üyesi Bağımsız Devletler Topluluğu üzerinde baskı kurarak AB'nin Avrasya'da alternatif kaynak ve rota arayışlarının da önüne geçmekte (Ulutaş, 2008, s. 10; Budak, 2013, s. 131) ve AB için Rusya'ya alternatif olabilecek doğal gaz kaynaklarına erişimi kendisiyle anlaşılmaya bağı kılmaktadır.

Rusya'nın AB ile olan doğal gaz ticaretindeki belirleyiciliği, AB'yi farklı enerji kaynakları arayışına yöneltmektedir. AB'nin enerji alanındaki dışarıya bağımlılığının azaltılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve enerji güvenliği gibi konuları içeren kapsamlı bir Enerji Politikası bulunmaktaydı. Ancak, 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması, AB ile Rusya arasındaki doğal gaz ticaretini doğrudan etkileyen önemli bir gelişme olmuştur. Savaş nedeniyle

Rusya'ya karşı geniş çaplı ekonomik yaptırımlar uygulayan birlik ülkeleri, güvenilir tedarikçi olarak nitelendirdikleri Rusya'yla olan enerji bağımlılığına son vermek için "REPowerEU" eylem plânını hazırlamıştır (EUROPA.EUa, 2022). Diğer yandan, doğal gaz tedarikinde çeşitliliği artırmak için ABD ile anlaşma yapılmış (EUROPA.EUb, 2022), Akdeniz bölgesindeki Cezayir'in (DW.COM, 2022) ve Doğu Akdeniz'deki Mısır ile İsrail'in doğal gaz kaynakları birliğin gelecekteki doğal gaz alternatif seçenekleri olarak gündemde yer almıştır (EURONEWS.COM, 2022). Bu doğrultuda, Rusya'nın doğal gaz tedarikine bağlı olarak elde ettiği jeoekonomik konumunun gelecekte değişmesinin muhtemel olduğu ifade edilebilir.

Doğal gazın geleneksel olmayan (ankonvansiyonel) biçimleri arasında bulunan kaya gazı ve LNG rezervlerini elinde bulunduran ABD, Çin, Katar ve Avustralya'nın da ihracatta önemli paya sahip oldukları görülmektedir. BP'nin istatistiklerine göre 2011 yılı raporuna göre doğal gaz erişimde dışarıya bağımlı olan ABD (BP, 2011, s. 28), kaya gazı çıkarma girişimlerinden aldığı sonuç ile bu bağımlılıktan kurtulmuş ve en çok doğal gaz ihracatı yapan ikinci ülke konumuna gelmiştir. İlerleyen süreçte ABD'nin daha fazla kaya gazını uluslararası piyasaya sunmasıyla Rusya'yı geçerek dünyanın en büyük doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı olması beklenmektedir (Durmuşoğlu, 2015, s. 16).

Doğal gaz ticaretinde Norveç'in ihracatçı olarak yer aldığı konum dikkat çekmektedir. BP'nin (2021, s. 34) verilerine göre Norveç'in 1.4 trilyon metreküp doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Dünya geneli rezervler ve diğer ihracatçı ülkelerin rezervleri göz önüne alındığında bu rezerv miktarının oldukça düşük olduğu ifade edilebilir. Norveç doğal gazını ticari açıdan değerli kılan unsur ise, konumu dolayısıyla Avrupa ülkeleri için önemli bir alternatif pazar olmasıdır. Nitekim Norveç'in doğal gaz ihracatının tamamı AB ülkeleri ile İngiltere'ye gerçekleşmektedir (BP, 2021, s. 45).

Yeni rezervlerin keşfinin devam etmesi ve doğal gazın ankonvansiyonel türlerinin gelişen teknolojilerle birlikte kullanıma sunulması sayesinde küresel doğal gaz ticaretinin ülkelerin jeopolitik ve jeoekonomik

stratejilerinde önemli değişimlere sebep olacağı söylenebilir. Nitekim, Doğu Akdeniz bölgesinde 2000'li yıllardan itibaren keşfedilen doğal gaz rezervleri hem bölge ülkeleri hem de küresel güçler arasında ihtilaflara neden olmuştur. Sonraki bölümde Doğu Akdeniz'de keşfedilen doğal gaz rezervleri bölge ülkeleri bazında güncel gelişmeler doğrultusunda değerlendirilecektir.

3. Doğu Akdeniz'in Enerji Rekabetindeki Yeri

Deniz ticaret yolları açısından stratejik öneme sahip olan Doğu Akdeniz, 2000'li yıllardan itibaren enerji rekabetinde önemli bir konuma ulaşmıştır. Doğu Akdeniz'in bu konumu kazanmasında bölgede enerji alanında yaşanan güncel gelişmelerin etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Nitekim Doğu Akdeniz bölgesi, Orta Doğu'da bulunan hidrokarbon kökenli yakıtların dünyanın geri kalanına ulaştırılması konusunda önemli bir nakil koridoru olmasının yanında, yeni keşfedilen doğal gaz rezervleriyle de enerji üretiminin yapılacağı bölgeler arasına girmiştir (Özekin, 2020, s. 8-9).

Bölgede gerçekleştirilen hidrokarbon arama faaliyetlerinin geçmişi 1960'lı yıllara kadar geriye gitmektedir. Ancak, keşif araştırmaları ve rezerv miktarı açısından kırılma noktası uluslararası kuruluşların bölgedeki kaynaklara dair analiz raporları olmuştur. Bu kapsamda, ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin (USGS) Levant ve Nil havzalarındaki hidrokarbon potansiyeline ilişkin araştırma raporlarında 10 trilyon metre³ doğal gaz ve 3,5 milyar varil petrol bulunduğu yönelik tahminde bulunmasından sonra Doğu Akdeniz genelinde keşif ve sondaj çalışmaları giderek artmıştır (USGS, 2010a, 2010b; Shin ve Kim, 2021, s. 136). Başlangıçta yürütülen çalışmaların sonuçlarında tahmini rakamlar ortaya koyulmasına rağmen bölge üzerinde küresel ve bölgesel güçlerin yeni denge stratejileri kendisini göstermeye başlamış, bölgeyi ilgilendiren birçok anlaşma ve işbirliği kurulmuştur.

Tablo 5. Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğal Gaz Sahaları

Ülkeler	Doğal Gaz Sahası	Keşif Yılı	Miktar (milyar m ³)
İsrail	Noa	1999	1,4
	Mari-B	2000	25
	Dalit	2009	14,1
	Tamar	2009	283
	Leviathan	2010	509
	Dolphin	2011	2,2
	Shimshon	2012	8,4
	Tanin	2012	33,9
	Kariş	2013	50,9
Filistin	Gazze Marine	2000	28,3
GKRY	Afrodit	2011	198
	Cllypso	2018	220
	Glaucus-1	2019	-
Mısır	Nooros	2015	19,8
	Batı Nil Havzası	2015	140
	Zohr	2015	850
	Atoll	2015	42,5
	Nour	2018	-
Toplam			2.426,5

Kaynak: Yorulmaz ve Demirdoğan, 2020:81 ve ExxonMobil, 28.02.2019.

Tablo 5’te, Doğu Akdeniz bölgesinde doğal gaz keşfi yapan ülkelerin keşif sahaları, yılları ve keşfettikleri doğal gaz miktarı metreküp cinsinden yer almaktadır. 1999 yılından 2019 yılına kadar keşfedilen doğal gaz rezervlerinin toplam miktarı 2.42 trilyon metreküp olmuştur. Bu rakama, doğal gaz keşfedilen ancak miktarı henüz netleşmediği için paylaşılmayan iki sahanın verileri dahil değildir. Bu verilerle birlikte, Doğu Akdeniz’de 1960’lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen keşiflerin toplam

miktarı 5 trilyon metreküpü aşmıştır. Ayrıca, çeşitli araştırmalara dayanarak bölgede henüz keşfedilmemiş kaynaklar da göz önüne alınarak önümüzdeki yıllarda toplam doğal gaz rezervinin 10 trilyon metreküpü aşacağı öngörülmektedir (TÜBA, 2021, s. 73-80).

Tablodaki veriler incelendiğinde Mısır'ın Doğu Akdeniz bölgesinde en yüksek miktarda doğal gaz rezervine sahip olduğu anlaşılmaktadır. İsrail rezerv miktarı açısından ikinci, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) üçüncü sırada, sadece bir sahada gaz keşfi yapan Filistin ise dördüncü sırada bulunmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Lübnan da bölgede keşif ve sondaj faaliyetleri yürütmüş ancak şimdiye kadar somut bir keşifleri olmamıştır. Diğer taraftan, Yunanistan, GKRY ve Türkiye arasında yaşanan deniz yetki alanı sorunu bölgenin tamamında uzun süreli araştırma faaliyetleri gerçekleştirilmesine engel olmaktadır.

Doğu Akdeniz'i enerji konusunda önemli kılan bir diğer konu, Doğu Akdenizle bağlantılı hidrokarbon kaynaklarının uluslararası pazara sunulmasında enerji koridoru olmasını sağlayacak projelerin geliştirilmesidir. Halihazırda, deniz ticareti açısından hayati geçiş noktaları olan Sicilya Kanalı, Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı, Cebelitarık Boğazı ve Süveyş Kanalı bölgeyle bağlantılı olmakla birlikte; bölgedeki hidrokarbon kaynaklarını Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerine ulaştıran boru hattı projeleri bulunmaktadır (Kökyay, 2021, s. 220-221). Bunun dışında, deniz yataklarının altında doğal gaz keşfinde bulunan ülkeler de rezervlerini uluslararası pazara sunabilmek için sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) ve sıkıştırılmış doğal gaz (CNG) tesisleri üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Bölgedeki doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya taşımak amacıyla geliştirilen bir başka proje EASTMED boru hattıdır. Henüz hayata geçirilmemiş olmasına rağmen Doğu Akdeniz'deki kaynakların potansiyel müşterisi olan Avrupa'ya yakınlığı nedeniyle boru hattı projelerinin önemli bir seçenek olarak gündemde bulunduğu ifade edilebilir.

Bölgede yürütülen hidrokarbon keşif çalışmalarında jeoekonomik perspektifle hazırlanan Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmaları etkili olmaktadır (Dal, 2020, s. 76). Denizin altında ve üstünde bulunan

canlı cansız tüm doğal kaynakların araştırılmasıyla ilgili devletlere bir takım güvenceler ve hukuki haklar veren MEB (Kalaycı, 2021, s. 417) anlaşmalarıyla bölge devletleri doğal gaz sahaları üzerinde kontrol sahibi olmaktadır. Örneğin, GKRY sırasıyla Mısır, Lübnan ve İsrail ile yaptığı MEB anlaşmaları sonrasında, anlaşma sınırları dahilinde kalan bölgelerde hidrokarbon keşif çalışmalarına başlamıştır (Kedikli ve Deniz, 2015, s. 414).

Bölgede keşfi kanıtlanmış rezervlerin miktarı dünya geneline oranla oldukça düşük kalmasına ve küresel ticarete kayda değer oranda payı olmamasına rağmen birçok devlet jeoekonomik ve jeopolitik stratejiler çerçevesinde bölgedeki gelişmelerde etkili olmaktadır. Yukarıdaki bölümlerde bahsedildiği gibi, AB'nin bölgedeki jeoekonomik stratejisini doğal gaz tedarikinde kaynak çeşitliliği sağlayarak Rusya'ya olan bağımlılığını ortadan kaldırma isteği belirlemektedir. Doğu Akdeniz'in enerji koridoru olma potansiyeli de AB'nin Orta Doğu'daki hidrokarbon alternatiflerine ulaşması açısından önemlidir. Diğer taraftan, rezervlerin keşfedilmesini takiben AB bölgedeki gelişmelerde doğrudan GKRY'nin tarafında yer almış; Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de yürüttüğü hidrokarbon araştırma faaliyetlerinin ve Libya ile imzaladığı MEB anlaşmasının karşısında yer almıştır (Kalaycı, 2021, s. 431). Bir açıdan GKRY, 2004 yılından bu yana AB üyesi olduğu için sahip olduğu doğal gaz rezervleri AB açısından kolay erişilebilir ve bağımlılık yaratmayan bir anlaşmayla elde edilebilir niteliktedir.

ABD'nin bölgedeki jeoekonomik stratejisi ise küresel gaz piyasasındaki yerini korumaya yönelik olduğu söylenebilir. Nitekim, bölgede gerçekleştirilen rezerv arama faaliyetlerinde ABD menşeli enerji şirketleri önemli ortaklıklar kurmuştur (Kalaycı, 2021, s. 437). Bu çerçevede, bölgede yapılacak doğal gaz ticaretinde ABD'nin önemli bir aktör olarak yer alacağı söylenebilir.

Dünya doğal gaz tedarikinin en önemli aktörlerinden birisi olan Rusya, bölge rezervlerinin Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen EASTMED gibi projelerde yer almaya çalışarak (Aksoy, 2020, s. 316) ve enerji piyasasında faaliyet gösteren Gazprom, Rosneft ve Novatek şirketleri üzerinden

bölgedeki devletlerle anlaşmalar yaparak (Güneş ve Arslan, 2018, s. 48) Avrupa'ya olan tedarik zincirinden kopmamaya çalışmaktadır. Bu açıdan, Rusya'nın izlediği politikalarla Doğu Akdeniz'deki enerji rekabetinin tedarik boyutunda etkili olmayı amaçladığı ve jeoekonomik etkisini sürdürmek istediği anlaşılmaktadır.

4. Türkiye Açısından Doğu Akdeniz'in Jeoekonomik Önemi

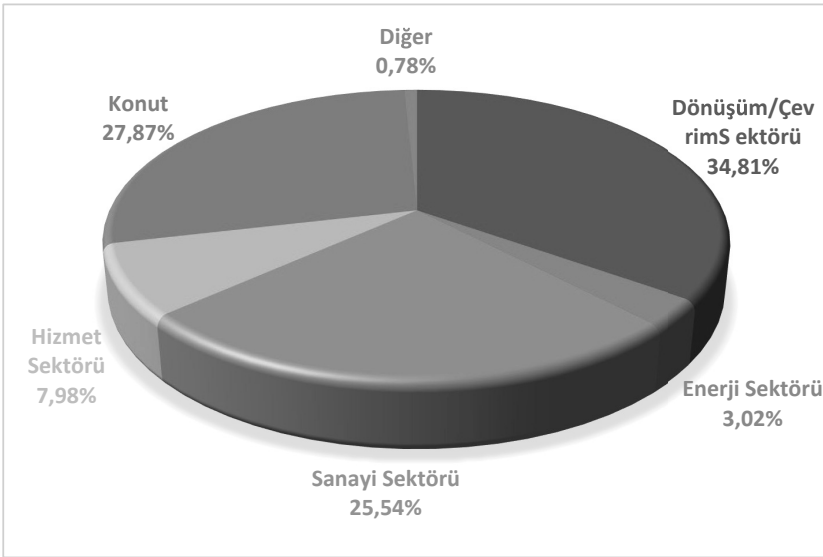
Doğu Akdeniz'de yaşanan güncel gelişmeler, bölgeye en uzun kıyısı olan Türkiye'yi doğrudan etkiler niteliktedir. Jeoekonomik perspektiften bakıldığında, Türkiye açısından Doğu Akdeniz'in önemi enerjide dışa bağımlılık, enerji güvenliği ve bölgesel güç olma hedefi çerçevesinde ele alınabilir.

Enerji temininde %70 oranında dışa bağlı olan Türkiye, doğal gaz tedarikinde ise %99,33 oranda dışa bağımlı durumdadır (EPDK, 2021). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan Dış Ticaret İstatistikleri'ne göre enerji bağımlılığının Türkiye'ye maliyeti 2021 yılında yaklaşık 51 milyar dolar olmuştur (TÜİK, 2021). Toplam ithalatın %19'una denk gelen bu tutar, cari açığın büyümesinde de önemli etki yaparken Türkiye'yi de yeni kaynak arayışlarına yöneltmektedir. Dolayısıyla, Karadeniz'de yapılan keşiflerin yanı sıra Doğu Akdeniz'in yüksek doğal gaz potansiyelinin gelecek yıllarda Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yapacağı açıktır. Nitekim bu potansiyeli değerlendirmek ve Doğu Akdeniz'deki rekabette pay sahibi olmak isteyen Türkiye, araştırma ve sondaj faaliyetlerini gerçekleştirmek için yeni gemileri envanterine dahil etmiş, saha araştırmalarına başlamıştır (Bayraklı, 2019, s. 282).

Türkiye'nin gelişen ve büyüyen ekonomik yapısı enerjiye olan ihtiyacın artmasına sebep olmaktadır (Fackrell, 2013, s. 84). Nitekim, Türkiye ekonomisindeki büyümeyle OECD ülkeleri arasında enerji talebi en hızlı artan ülke olmuştur (Şahin, 2019, s. 8). Bu kapsamda, ekonomik büyüme ve enerjide yaşanan bağımlılık nedeniyle Türkiye'nin enerji güvenliği öncelikli konu olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifade ile, ekonomik ilerlemenin sürekli hale getirilebilmesi ve hedeflenen büyümelere

ulaşılabilmesinin bir ayağını enerji arz güvenliği oluşturmaktadır. Enerji arz güvenliğini sağlamada önemli bir adım ise enerji temininde farklı kaynaklara sahip olmaktır (Sarıtunalı, 2021, s. 410). Türkiye tüketimini gerçekleştirdiği doğal gazın %44,87'sini Rusya'dan, %16'sını İran'dan, %13,60'ını Azerbaycan'dan ve %10,20'sini ise Cezayir'den ithal etmektedir (EPDK, 2021). Görüldüğü gibi, AB ülkeleri gibi Türkiye de doğal gaz tedarikinde Rusya'ya bağımlı durumdadır. Bu durumun, olası gelişmelere bağlı olarak gaz transferinin kesintiye uğraması üzerine Türkiye ekonomisi üzerinde ciddi olumsuz etkilerin ortaya çıkma riskini artırdığı söylenebilir. Çünkü, Türkiye'de doğal gaz elektrik üretimi, sanayi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve konutların ısınması açısından temel bir kaynak durumundadır. Şekil 1'de Türkiye'nin doğal gaz tüketiminin gerçekleştiği sektörel veriler yer almaktadır.

Şekil 1. 2021 Yılı Doğal Gaz Tüketiminin Sektörel Dağılımı

Kaynak: EPDK, Doğal Gaz Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu, 2021.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, 2021 yılında Türkiye'nin doğal gaz tüketimi %34 elektrik üretiminde, %27 konutlarda, %25 ise sanayi sektöründe

gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de doğal gazın temel kullanım alanı ekonomik değer üreten sanayi faaliyetleri ve Türk insanının yaşam kalitesiyle doğrudan ilgilidir. Bu çerçevede, doğal gaz tedarikinde dışa bağımlılığın azaltılması açısından yerli kaynaklara ulaşım ve bu kaynakların kullanıma alınması Türkiye’nin ekonomisi açısından en önemli meselelerin başında gelmektedir.

Diğer taraftan, Doğu Akdeniz’deki enerji kaynaklarının yanı sıra bölgenin enerji transferinde önemli bir güzergah oluşu da bölgeyi Türkiye açısından önemli kılan diğer bir faktördür. Coğrafi açıdan Türkiye, Doğu Akdeniz’e en uzun kara sınırına sahip olan ülke olmakla birlikte gerek konumu gerekse geniş kıta sahanlığı sayesinde bölgede stratejik olarak öne çıkmaktadır (Şahin, 2019, s. 9). Türkiye’yi bölgede önemli bir aktör haline getiren bu durum, Yunanistan ve GKRY’nin Türkiye’yi Doğu Akdeniz’deki denklemden dışlayan adımlar atmasına sebep olmuştur. Hidrokarbon kaynakları üzerinde de etkisi bulunan ve Türkiye’nin haklarına karşı atılan en sorunlu adım, Mısır ve GKRY arasında imzalanan MEB anlaşmasıdır. Bu anlaşma kapsamında kendince kıta sahanlığını belirlemeye çalışan GKRY, Türkiye ve KKTC’nin bölgedeki haklarını görmezden gelmiş ve bunun sonucunda hidrokarbon kaynaklarının keşfi amacıyla ruhsatlandırıldığı arama sahasında yer alan 1, 4, 5, 6 ve 7 numaralı parsellerinin Türkiye kıta sahanlığı ile çakışmasına neden olmuştur (Yaycı, 2020, s. 108-112). Bölgede söz sahibi olmak isteyen GKRY’nin tek taraflı adımlarına karşılık bölgedeki haklarını korumak ve etkin rolünü sürdürmek isteyen Türkiye de karşı adımlarını atmıştır.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki bölgesel gücü ve enerji güvenliği kapsamında attığı adımlar genel itibariyle deniz yetki alanlarının paylaşımı, başka bir ifade ile MEB üzerinden ilerlemiştir. İlk olarak, 2004 yılında Birleşmiş Milletler’e (BM) gönderilen nota ile Doğu Akdeniz’deki kıta sahanlığını bildiren Türkiye, sonrasındaki süreçte Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’na (TPAO) Kıbrıs açıklarında araştırma faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla ruhsat vermiştir. Ardından, Türkiye ve KKTC arasında kıta sahanlıklarının belirlenmesi amacıyla Kıta Sahanlığını Sınırlandırma Anlaşması imzalanmış ve anlaşma sınırları dahilinde TPAO’ya yeni araştırma izin ruhsatları çıkarılmıştır

(Başeren, 2010, s. 107-108). Türkiye'nin kıta sahanlığına ilişkin attığı bir başka adım, kıta sahanlığının 2013 yılında Türkiye ve Mısır ortay hat-tını gözeterek iki ülke arasında yapılacak bir anlaşmaya göre belirlenmesi gerektiğine dair BM'ye deklarasyon gönderilmesi ve 2019 yılında verilen bir nota ile söz konusu sınırların teyit edilmesi olmuştur (Yaycı, 2020, s. 137). Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artıran önemli bir diğer gelişme de 2019 yılında Libya ile imzalanan MEB anlaşmasıdır. Anlaşma çerçevesinde Libya ve Türkiye'nin denizden komşu olduğu kabul edilmekle beraber, her iki ülkeden birisinin yetki alanında kalan MEB'inde hidrokarbon kaynaklarının keşfi gerçekleşirse ülkeler arasında işbirliği sağlanacağı ilan edilmiştir (Resmi Gazete, 2019). Tüm bu bilgiler çerçevesinde, hidrokarbon kaynakları açısından değerli rezerve sahip olan Doğu Akdeniz, Türkiye'nin ekonomik ve bölgesel gücü açısından kritik bir önem taşımaktadır. Nitekim, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynakları üzerinde bölgedeki devletlerin yanı sıra küresel güçlerin jeoekonomik aktörleri aracılığıyla rol alma çabaları, Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir.

SONUÇ

Küresel dönemde devletler arasındaki güç mücadelesinin ticari ilişkiler yoluyla ekonomik güç mücadelesine dönüştüğünü vurgulayan Jeoekonomik yaklaşım, dünyanın birçok bölgesinde yaşanan gelişmelerin anlaşılmasında yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde devletler arasında çıkan anlaşmazlıklarda askeri anlamda aktif çatışmalara girmek halen güçlü bir seçenek olmakla beraber, özellikle son dönemde görülen ekonomik yaptırımlar yoluyla sonuç alma girişimleri bu bakış açısının bir ürünü olarak görülebilir. Bu nedenle devletler arasında gerçekleştirilen ticari faaliyetler ulusal ve küresel gücün bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve devletler, ekonomik bağımlılığa sebep olan ticari alanlarda bu bağımlılığı ortadan kaldırmak amacıyla farklı arayışlara yönelmiştir.

Rezervlerinin %70'ten fazlası Orta Doğu ve Avrasya bölgelerinde bulunan doğal gaz küresel ticarete ekonomik bağımlılığı ortaya çıkaran

ve ülkelerin ekonomi-politik stratejilerini belirleyen önemli bir kaynak niteliğindedir. Doğal gaz ticaretine ilişkin veriler göz önüne alındığında, küresel güçler doğal gaz ticaretinde arz açısından belirleyici konumda yer alırken, gelişmiş ve gelişen ekonomilere sahip ülkeler ise talep ve tüketim değerleri açısından öne çıkmaktadır. Bu nedenle, yaşanan jeoekonomik dönüşüm ve güncel gelişmeler çerçevesinde yeni keşfedilen doğal gaz kaynakları üzerinde söz sahibi olma hedefi, devletler arasında yeni bir jeoekonomik rekabet alanını ortaya çıkarmıştır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra yapılan keşiflerle değerli rezervlere sahip olduğu anlaşılan Doğu Akdeniz bölgesi, bu jeoekonomik rekabetin yaşandığı bir bölge olarak önem kazanmıştır.

Devletler arasında geçmişten beri Jeopolitik açıdan oldukça önemli olan Doğu Akdeniz'de son dönemde keşfedilen hidrokarbon kaynakları, bölgenin jeopolitik öneminin yanına jeoekonomik önemini de eklemiştir. Rezerv itibariyle bir karşılaştırma yapmak gerekirse, dünya genelinde 188 trilyon metreküp civarında doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'de son 23 yılda keşfedilen rezervlerin miktarı ise 2.5 trilyon metreküptür. Dolayısıyla, dünya geneline kıyasla bölgedeki rezervlerin düşük olduğu ifade edilebilir. Ancak, Norveç örneğinde görüldüğü gibi rezervler düşük olduğunda bile doğal gaz ticaretinde önemli bir pay almak mümkündür. Bu minvalde, gelecek yıllarda bu miktarın 10 trilyon metreküpü aşacağı öngörüsüyle beraber devletlerin ticari ilişkilerindeki bağımlılığa karşı alternatif arayışı bölgenin jeoekonomik önemini artıracakı söylenebilir. Bu çerçevede, özellikle bölgeye yakın olan Avrupa ülkeleri, bölgedeki doğal gaz kaynaklarına Rusya'ya olan bağımlılıklarını kırmak için alternatif olarak yaklaşmış ve bu nedenle bölgedeki gelişmelerin içerisinde taraf tutmak namına yer almaya başlamıştır. Diğer taraftan, Avrupa'nın gaz tedarikinde birincil konumda olan Rusya, bölge devletleri ile anlaşmalar yaparak özellikle doğal gaz kaynaklarının transferi konusunda belirleyici konumunu sürdürmek isterken; ABD ise jeoekonomik aktörleri aracılığıyla bölgedeki araştırma ve keşif çalışmalarında rol alarak doğal gaz ticaretindeki yerini korumak istemektedir.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz'in jeoekonomik önemi enerji güvenliği, doğal gaz tedarikinde yaşanan enerji bağımlılığı ve bölgesel güç ilişkilerinde kendisini göstermektedir. Her ne kadar Türkiye, bölgede gerçekleştirdiği doğal gaz arama faaliyetlerinden sonuç alamasa da bölgedeki kaynaklar üzerinde rol sahibi olması, Türkiye'nin jeoekonomik etkisini artıracaktır. Nitekim, kıta sahanlığı itibariyle Doğu Akdeniz'in orta kısmında önemli bir yetki alanına sahip olan Türkiye, stratejik açıdan kaynakların transferi ve çıkarılmasında önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca, gelişen ve büyüyen ekonominin devamlılığını sağlamak isteyen Türkiye için Rusya'yla olan doğal gaz ticaretindeki bağımlılığının kırılması açısından da bölgedeki doğal gaz kaynakları önemli bir alternatif oluşturacaktır. Bu açıdan, keşfedilen rezervler ve henüz keşfedilmemiş rezervlerin potansiyeli doğrultusunda Doğu Akdeniz'in, Türkiye'nin ekonomik gücü açısından çok boyutlu bir önem taşıdığı söylenebilir. Sonuç olarak, Jeoekonomi kavramına getirilen tanımlar çerçevesinde temel olarak enerjide kaynak çeşitliliğinin sağlanması yoluyla ulusal güvenliğe katkıda bulunması, ticari bağımlılığın azaltılması ve doğal gaz kaynaklarının transferinde söz sahibi olarak bölgede oluşacak ticari denkleme yer alması Doğu Akdeniz'i jeoekonomik perspektifle Türkiye açısından önemli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağır, O., S. Ekici ve A. Acar. (2021). Bölgesel Sorunların Küreselleşmesi: Doğu Akdeniz Örneği, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4: 1988 - 2000.
- Akpınar, E., A. Başbüyük. (2011). Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğal gaz, Turkish Studies, 3: 119-136.
- Aksoy, M. (2020). Rusya'nın Enerji Politikası ve Doğu Akdeniz. İ. Numan Telci ve Recep Yorulmaz (Ed.), Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz içinde, Ankara: Ortadoğu Yayınları.
- Avcı, Ö. (2009). Türkiye Avrupa Birliği Enerji Üretim ve Tüketiminin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.

- Başeren, S. H. (2010). Doğu Akdeniz'de Yetki Alanları Uyuşmazlığı. İstanbul: TÜDAV Yayınları,.
- Bayraç, H. N. (2018). Uluslararası Doğal gaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 3: 13-36.
- Bayraklı, E. (2019). Türkiye'nin Kıbrıs Politikası 2018. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner (Ed.), SETA Türk Dış Politikası Yıllığı 2018 içinde (s. 261-286), İstanbul: SETA Yayınları.
- BP. (2011). BP Statistical Review of World Energy. <http://large.stanford.edu/courses/2011/ph240/goldenstein1/docs/bp2011.pdf> web adresinden 27 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- BP. (2021). Statistical Review of World Energy. <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html> web adresinden 27 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Budak, T. (2013). Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye, Bilge Strateji, 9: 125-142.
- Conway, M. (2000). Geo-Economics: The New Science, Atlanta: Conway Data INc.
- Dal, A. (2020). Jeoekonominin Yükselişi: Enerji Kaynakları Bağlamında Arktika ve Doğu Akdeniz Bölgelerinin Analizi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 65: 66-84.
- Durmuşoğlu, S. (2015). Türkiye'nin Enerji Politikaları ve Komşu Ülkeler İle Uluslararası İlişkilerine Etkileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- EPDK. (2021). Doğal Gaz Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu. <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94-1007/dogal-gazyillik-sektor-raporu> web adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- European Commission. (2008). European Energy and Transport: Trends to 2030. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/trends_to_2030_update_2007.pdf web adresinden 1 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

- Eurostat. (2022). From where do we import energy?. <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html> web adresinden 3 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Fackrell, B. E. (2013). Turkey And Regional Energy Security on The Road to 2023, *Turkish Policy*, 2: 83-89.
- Güneş, M., T. Arslan. (2018). Enerji bağımlılığında Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye Üçgeni ve Doğu Akdeniz Alanı, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7: 32-60.
- Hsiung, C. J. (2009). The Age of Geoeconomics, China's Global Role and Prospects of Cross-Strait Integration, *Journal of Chinese Political Science*, 2: 113-133.
- ExxonMobil. (2019). ExxonMobil makes natural gas discovery offshore Cyprus, https://corporate.exxonmobil.com/news/newsroom/news-releases/2019/0228_exxonmobil-makes-natural-gas-discovery-offshore-cyprus web adresinden 4 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- EUROPA.EUa. (2022). REPowerEU, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1511 web adresinden 7 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- EUROPA.EUa. (2022). Joint Statement between the European Commission and the United States on European Energy Security, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_2041 web adresinden 7 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- EURONEWS.COM. (2022). AB enerjide Rusya'ya bağımlılıktan kurtulma planı hazırladı, <https://tr.euronews.com/2022/03/08/ab-enerjide-rusya-ya-bag-ml-l-ktan-kurtulma-plan-haz-rlad> web adresinden 7 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- DW.COM. (2022). Cezayir Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sağlar mı?, <https://www.dw.com/tr/cezayir-avrupanın-enerji-guvenligi-ne-katkida-bulunabilir-mi/a-61788249> web adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- İnan, Ş. (2011). Dünyada ve Türkiye'de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi, *Bilge Strateji*, 4: 79-116.

- Kalaycı, R. (2021). Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası: Dışlanma ve Sınırlandırılmaya Karşı Hak Arayışı. Rıdvan Kalaycı ve İsmail Akdoğan (Ed.), 21. Yüzyılda Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri, İstanbul: Orion Kitabevi.
- Kedikli, U., T. Deniz. (2015). Enerji Kaynakları Mücadelesinde Doğu Akdeniz Havzası ve Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı, *Alternatif Politika*, 3: 399-424.
- Kökyay, F. (2021). Enerji Güvenliği Ekseninde Doğu Akdeniz Gaz Forumu, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 1: 216-239.
- Kvinikadze, G. (2017). The Problem Of Geo-Economics Definition, *The European Journal of Humanities and Social Sciences*, , https://www.researchgate.net/publication/318650324_The_problem_of_geo-economics_definition web adresinden 27 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Leonard, M. (2015). Geopolitics vs globalization: How companies and states can become winners in the age of geo-economics. geo-economics seven challenges to globalization, World Economic Forum, Global Agenda Councils.
- Luttwak, N. E. (1990). From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, *Grammar of Commerce, National Interest*, 20: 17-23.
- O'Hara, Sarah, M. Heffernan. (2006). From geo-strategy to geo-economics: the 'heartland' and British imperialism before and after Mackinder, *Geopolitics*, 1: 54-73.
- Özekin, M. K. (2020). Doğu Akdeniz'de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 33: 1-51.
- Resmi Gazete. (2019). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının Onaylanması Hakkında Karar, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207-3.pdf> web adresinden 24 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

- Sa'îd Ali, A. M. (1999). From Geopolitics to Geoeconomics. Phebe Marr (Ed.), *Egypt at the Crossroads: Domestic Stability and Regional Role*, Washington: National Defense University Press.
- Sarıtunalı, H. N. (2021). Çevresel Güvenlik ve Enerji Arz Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Enerji Politikası, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2: 409-421.
- Shin, S. Y., T. Kim. (2021). Eastern Mediterranean Gas Discoveries: Local and Global Impact, *Middle East Policy*, 1: 135-146.
- Söilen, K. S. (2012). Geoeconomics, www.bookboon.com web adresinden 17 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Şahin, İ. (2019). Doğu Akdeniz'de Enerji Çatışması ve İşbirliği, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 3: 1-52.
- TÜBA. (2021). TÜBA Doğal Gaz Raporu, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- TÜİK. (2021). "Dış Ticaret İstatistikleri", <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> web adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ulutaş, M. (2008). Küresel Enerji Savaşları ve Türkiye'nin Konumu, *Cumhuriyet Enerji*.
- USGS. (2010a). Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Nile Delta Basin province, Eastern Mediterranean, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3027/pdf/FS10-3027.pdf> web adresinden 10 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- USGS. (2010b). Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant Basin province, Eastern Mediterranean, <https://pubs.usgs.gov/fs/2010/3014/pdf/FS10-3014.pdf> web adresinden 10 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yaycı, C. (2020). Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Yorulmaz, R., O. Demirdoğan. (2020). Doğu Akdeniz'de Enerji Mücadelesi ve Türkiye. İ. Numan Telci ve Recep Yorulmaz (Ed.), *Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz içinde*, Ankara: Ortadoğu Yayınları.